

Istorija ir socialiniai mokslai: *longue durée*

Fernand Braudel

Johannas Gustavas Droysenas XIX a. antroje pusėje kaip reikalas pasistengė stiprėjančioje, pozityvizmu persunktoje gamtos mokslų hegemonijoje teoriškai, fundamentaliai toliaregiškai įtvirtinti istorijos mokslą ir meną (*sic!*) kaip savitą mąstymą, o amžiaus pabaigoje pasirodžiusioje dviejų prancūziškosios *École méthodique* apologetų Charleso Victorio Langlois ir Charles'o Seignobos knygoje-vadovėlyje (*Introduction aux études historique*, 1898) istorinis metodas ir pati istorinio pažinimo metafizika buvo redukuoti iki griežtų, beveik medinių taisyklių visumos, paramstytos gamtos mokslų analogijomis. Deja, bet tas pats Droysenas knygoje susilaukė (gal dėl neseno Prūsijos ir Prancūzijos karo, gal dėl autoriams sunkiai įkandamų minčių, kurios neapsiribojo trumparegišku autorių įsitikinimu, kad dokumentai yra istorijos rašymo esmių esmė) ne pačių geriausių atsiliepimų. Būtent tokioje XX a. pradžios Prancūzijos intelektualinėje aplinkoje ir jos priešpriešoje (Henri Berras ir *Revue de Synthèse Historique*) brendo *Annales* mokyklos tėvai.

Turbūt nesuklysiu tvirtindamas, kad vienas jų, būtent Lucienas Febvre'as, ir padarė didžiausią intelektualinę įtaką Fernandui Braudeliui (1902–1985). Jų susirašinėjimas užsimezgė trečiajame amžiaus dešimtmetyje Braudeliui dirbant istorijos ir geografijos mokytoju šiaurės rytų Alžyre, Konstantine įsikūrusiame Ahmed Reda Houhou licėjuje. Tuo metu jo pradėtos rašyti daktaro disertacijos tema sukosi aplink Ispanijos monarchą Habsburgą Pilypą II ir jo užsienio politiką, o Febvre'as daugiau nei prieš dešimtmetį buvo parašęs knygą apie Pilypą II ir Franš-Kontė (*Franche-Comté*) regioną...

Turbūt šio bendravimo metu Braudelis buvo nuneštas lengvo sausumos brizo Viduržemio jūros link... Jo disertacijos tema nuo Pilypo II ir Viduržemio jūros krypo link Viduržemio jūros ir Viduržemio pasaulio, o Pilypui II teliko pasitenkinti antraplaniu vaidmeniu. Galbūt labai nesuklysiu ir nebūsiu apkaltintas skiedalionėmis teigdamas, kad šiam esminiam perspektyvos pokyčiui, kuris vėliau paties Braudelio bus konceptualizuotas kaip geoistorija (*géohistoire*), įtakos turėjo ir trečiojo dešimtmečio pradžioje pasirodžiusi Febvre'o knyga (*La terre et l'évolution humaine*, 1922), aktualizavusi žmogaus ir jo gamtinės aplinkos santykį, visuomenės ir jos gyvenamos erdvės abipusę sąveiką, tai, ką interpretuodamas geografą Vidalį de La Blanche'ą, pavadino (geografiniu) posibilizmu.

Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje Braudelis dirbo įvairiuose prestižiniuose Paryžiaus licėjuose ir, žinoma, per visą savo pedagoginę karjerą tiek Alžyre, tiek Prancūzijoje tikrovės kristalus kasė svarbiausiose Viduržemio jūros europinės pakrantės kasyklose – miestų archyvuose. Vėliau buvo San Paulo universitete kelerius metus trukusi profesūra, kurios metu Braudelis turėjo galimybę artimiau susipažinti su tuo pačiu metu į Braziliją ekspediciją į čiabuvių gyvenvietes organizuoti atvykusių antropologu Claude'u Lévi-Straussu. Tas pats Lévi-Straussas, kurio žvaigždė visu ryškumu suspindės

šeštajame dešimtmetyje ir kurio idėjų įtaka čia lietuviškai publikuojamame tekste *Histoire et Sciences sociales: La longue durée* tokia ryški.

Šis tekstas atrodo kukliai, jei matysime jį įkomponuotą tarp dviejų Braudelio triptikų. Iš vienos pusės, 1940–1945 m. karo belaisvių stovyklose Trečiajame Reiche rašytu *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (1949), iš kitos, *Civilisation matérielle et capitalisme* (1967–1979). Gijos, siejančios tarp jų atsidūrusį, savo masteliu sunkiai sugretinamą tekstą su jį supančiais, yra tarsi mąstytojo, visą gyvenimą plėtojančio vieną mintį savo išsibarsčiusiuose tekstuose. Pirmą ir fundamentaliausią – braudeliškoji daugiaklodė, skirtingų greičių laiko samprata; antra – visuminis (totalinis) žvilgsnis į dalyką; trečia – socialinės tikrovės erdviškumas.

Annales žurnale *Longue durée* pasirodė neilgai trukus po to, kai, 1956 m. mirus Febvre'ui, Braudelis perėmė vadovavimą Praktinės priešakinių studijų mokyklos Ekonominių ir socialinių tyrimų sekcijai (EPHE), o vėliau tapo vienu iš Žmogaus mokslų namų fondo (FMSH) įkūrėju ir pirmuoju jo prezidentu (1963–1985). Viena vertus, vadovu (1956–1972) institucijos, kuri 1975 m. su Jacques'u Le Goffu priešakyje išvirs į prestižinę Socialinių mokslų priešakinių studijų mokyklą (EHESS); kita vertus, prezidentu fondo, kurio tikslas buvo ir tebėra plėtoti bendradarbiavimą tarp įvairių mokslų ir kuris buvo atsakingas už dažnai toli siekiančių, inovatyvių mokslo projektų finansavimą. Kaip tik šiuo metu Braudelis įsitvirtino ne tik kaip autoritetingiausias Prancūzijos istorikas, bet ir kaip bene įtakingiausias *Grande Nation* mokslo organizatorius. Taigi *Longue durée* kartu išreiškia ir Braudelio mokslų suartėjimo programą, kuria vadovaujantis, turėtų plėtotis ne tik istoriografija, bet ir žmogaus mokslai, aprėpiančys tiek humanitarinių, tiek socialinių mokslų žinijos sritis. Šį holistinį požiūrį, kurį atsekti galima dar XX a. pradžioje, visų pirma istoriko amate išreiškė Marcas Blochas jau po jo mirties pasirodžiusioje *Apologie pour l'histoire*. Iš čia kyla ir socialinės matematikos, istorijos matematizavimo idėjos, apie kurių pavyzdžius ir galimybes Braudelis taip aistringai kalba, ir jų įgyvendinimas.

Publikuojamame Braudelio straipsnyje atsiveria plati XX a. vidurio, antrosios pusės pradžios intelektualinė ir technologinė panoramos. Jei neminėsime Braudelio tėvynainio Blaise'o Pascaliao išrastos *pascaline* – pirmosios mechaninės skaičiavimo mašinos, pirmieji kompiuteriai tik pradėjo rasti. Neatsitiktinis čia ir Braudelio optimizmas bei dedamos matematizuotų ateities tyrimų viltys. Tai buvo laikas, kai socialinė antropologija išgyveno savo sidabro amžių ir kai struktūralizmas buvo bene įtakingiausia intelektualinė srovė, o pirmieji poststruktūralizmo daigai kaip ir kiekvienas *izmas* su savo didžiaisiais dar nebuvo pradėję kaltis. Žinoma, apie jokią poststruktūralizmą tada dar nebuvo nė kalbos.

Jei jau užsiminta apie struktūralizmą... Lévi-Strausso straipsnių rinktinė *Anthropologie structurale* pasirodė kaip tik tais pačiais 1958-aisiais. Priešingai nei Braudelis, antropologas buvo daugiau ar mažiau įsitikinęs, kad kiekvienas turi užsiimti savais reikalais (struktūra – sinchronija – etnologija vs. istorija – diachronija – istoriografija). Supaprastinant galima formuluoti, kad istorijos teritorija apribojama įvykiais, kaita, lūžiais, *trumpuoju laiku*... Braudelis į tai nekreipia dėmesio, jis neina į konfrontaciją, tačiau negali sutikti, kad istorijai nelieka vietos *nesąmoningume*, beveik nekintančiose ar itin lėtai pokyčiams pasiduodančiose socialinėse (ir ne tik) tikrenybėse. Jam svarbiau, ko iš kiekvieno mokslo ir, šiuo atveju, iš straussiškosios socialinės kombinatorikos gali pasimokyti istoriografija. Braudelio laiko samprata jam leidžia matyti (socialinę) tikrovę kompleksiškesnę ir prieštaringesnę (*nevienalaikiškumo vienalaikiškumas*), kaita ir pastovumas nėra vienas kitą eliminuojantys. Jis stebi tikrovę ir jos tikrenybes jų pačių temporalishkume ir kartu totalybėje.

Paradoksalu, kad, taip siekęs sumokslinti istoriografiją, Braudelis liko metaforos prieglobstyje. Tai akivaizdu ne tik didžiuosiuose, bet ir čia publikuojamame tekste. Galbūt būtų galima nedrąsiai pasakyti, kad sumokslinimas toli gražu nereiškia *supozityvinimo*, kuriam Droysenas, priešingai nei jo minėti jaunesnieji kolegos, taip priešinosi. Kiti mokslai gali pasiūlyti darbo įrankius, žiūros perspektyvas, tačiau kaip apie tai, kas rūpi Braudeliui, dalykus, kurie dažnai daiktiškai neapčiuopiami, kalbėti be tropų, be vaizduotės?

Teksto aktualumas? Kas gi gali būti aktualiau (dabartiškiau?) už tekstą apie laiką? Ir ne taip jau svarbu, ar apie tai kalba Šv. Augustinas, Norbertas Eliasas ar Braudelis! Kas gi gali būti istorikui ir šiaip mąstančiam žmogui prasmingiau už svarstymus apie trukmę, pastovumą, tvarumą, pokyčius, lūžius, ritmą? Ypač istorikui, įstrigusiam *trumpajame laike!*

Ir dar vienas, veik iki skausmo asmeninis dalykas, už kurį, viliuosi, skaitytojas manęs nesmerks... Lietuvoje ši rūšis ar porūšis vadinama *naujaamžistais*. Vien koks iškalbingas dalykas yra jų studijuojamų dalykų pasirinkimas – anapus 1918 m. jų nė su žiburiu nerasi! Na gerai, tebūnie... Vienas kitas paklydėlis kartkartėmis atklysta ir iki XIX a. pabaigos... Ką jau ir kalbėti apie baigiamuosius darbus, disertacijas... Braudelio ir *Annales* kritikai postringavo, kad tai, apie ką ir kaip jie kalba ir mąsto, pritaikoma tik iki-modernos visuomenės tyrimuose... Ar mes tikrai tuo tikime? Kiek dalykų įvairiais pavidalais velkasi net ir po vadinamųjų epochinių lūžių? Ne tik velkasi, bet neretai paskui save nusitempia didesnius ar mažesnius istorijos kūrėjus ir veikėjus, išstisus visuomenes.

Tekstas, apie kurį *visi girdėjo, beveik visi kalba, retas skaitęs, verstas iš F. Braudel, „Histoire et Sciences sociales: La longue durée“*, in: *Annales. Economies, sociétés, civilisations* 13, Nr. 4, 1958, p. 725–753. Tekstą iš prancūzų kalbos vertė ir pratarmę parašė **Vytautas Volungevičius**.

Esama bendros krizės žmogaus mokslų (*sciences de l'homme*), kurie yra išsivarginti savo pačių vystymosi, naujų žinių akumuliacijos ir būtinybės bendro darbo, kurio intelektualinę organizaciją dar reikia sukurti... Tiesiogiai ar ne, norom nenorom visi yra paliesti sparišios šių mokslų vidinės plėtotės, tačiau kartu jie lieka įkalinti užslėpto humanitarizmo, negalinčio jiems pasiūlyti nieko kito, tik suvaržymus. Visi šie mokslai daugiau ar mažiau sąmoningai susirūpinę savo vieta neapbrėptame visumoje senų ir naujų tyrimų, kuriems šiandien būtiną sutarimą galima tik numanyti.

Ar savo pastangomis susivokti žmogaus mokslai išsilaisvins iš šių sunkumų, o gal nepasitenkinimas tik didės? Ir visgi galbūt visa tai tėra nepagrįsta viltis, nes (rizikuojant sugrįžti prie labai senų pasikartojimų ir dirbtinių problemų) šie mokslai, šiandien labiau nei bet kada iki šiol, yra susirūpinę savų tikslų apibrėžimu, savais metodais ir savo pranašumais. Vienas su kitu rungtyniaudami, jie yra įsivėlę į priekabių ieškojimus dėl juos skiriančių ar ne nuo gretimų mokslų ribų. Todėl, iš tiesų, kiekvienas tebesvajoja pasilikti arba sugrįžti prie šių riboženklų. Keli paskiri mokslininkai siekia suartėti. Claude'as Lévi-Straussas¹ plėtoja „struktūrinę“ antropologiją lingvistikos metodų, „nesąmoningos“ istorijos horizontų ir jaunatviškos „kokybinės“ matematikos hegemonijos linkme. Jis siekia tokio mokslo, kuris, prisidengęs *komunikacijos mokslo* vardu, sujungtų antropologiją, politinę ekonomiką, lingvistiką... Tačiau ar kas nors yra pasiruošęs šiam ribų peržengimui ir persigrupavimui? Pati geografija be jokio tikslo ir pagrindo atsiskyrė nuo istorijos mokslo!

Visgi nebūkime neteisingi. Šiuose ginčuose ir atmetimuose esama ir pozityvių dalykų. Noras įsitvirtinti prieš kitus neišvengiamai veda prie naujų interesų atsiradimo – kito neigimas kartu reiškia ir jo pažinimą. Maža to, šito aiškiai nenorėdami, socialiniai mokslai pasižymi tarpusavio konkurencija. Kiekvienas mokslas siekia suprasti socialinę tikrovę (*social*) kaip visumą jos „totalybėje“; kiekvienas mokslas kėsina į savo kaimynus, tikėdamasis čia ir apsigyventi. Ekonomika atranda ją supančią sociologiją, istorija – bene

¹ [Cl. Lévi-Strauss], *Anthropologie structurale*, Paris: Plon, 1958, *passim* ir ypač p. 829.

menkiausiai struktūruotas iš žmogaus mokslų – priima visas savo įvairiapusės kaimynystės pamokas ir stengiasi įgyta patirtimi pasidalyti. Taigi, nepaisant neryžtingumo, priešinimosi ir tylaus ignoravimo, ryškėja „bendro sandorio“ metmenys. Jie yra verti ateinančių metų pastangų netgi tuo atveju, jei vėliau kiekvienas mokslas ir vėl manys, kad geriau užsiimti savarankišką, tačiau labai ribotą savo kryptį.

Tačiau visų pirma neatidėliotinas yra skirtingų žmogaus mokslų suartėjimas. Jungtinėse Amerikos Valstijose toks suartėjimas įgavo kolektyvinių tyrimų formą kultūrinės regionalistikos nūdienos pasaulyje lauke: *area studies* tyrinėjimų kryptis, kurioje visų pirma *social scientists* kolektyvas analizuoja tokius šiandienos politinius monstrus kaip Kinija, Indija, Rusija, Lotynų Amerika, JAV. Jų pažinimas – gyvenimo [ir mirties] klausimas! Žinoma, tada tokiam suartėjimui dar būtini tam tikri įrankiai ir žinios, kad kiekvienas dalyvis neliktų įstrigęs savo atskirame uždavinių lauke, aklas ir kurčias kaip ir prieš tai tam, ką kalba, rašo ir galvoja kiti! Taip pat būtina, kad socialinių mokslų suartėjimas būtų visuminis, kad būtų atsižvelgiama į seniausius [mokslus], neproteguojant jaunesniųjų, gebančių tiek daug pažadėti, išskyrus tik tai, kad kažką ilgai tęsės. Štai, pavyzdžiui, geografijos reikšmė šiuose amerikietiškuose bandymuose yra faktiškai niekinė, tokia pat menka kaip ir istorijos. Ir išties, apie kokią istoriją čia kalbama?

Apie krizę, su kuria mūsų disciplina susiduria pastaruosius dvidešimt ar trisdešimt metų, kiti socialiniai mokslai yra gana prastai informuoti ir linkę ją ignoruoti. O istorikų darbai, jų istorinis socialinės tikrovės aspektas atlieka gerosios tarnaitės ar tiesiog visada guvios pardavėjos vaidmenį: socialinės trukmės, daugybiškumo ir prieštaringumo žmogaus gyvenimo laiko, kuris nėra tik praeities substancija, tačiau ir dabarties gyvenimo medžiaga. Tarp visų žmogaus mokslų kylančioje diskusijoje yra dar vienas argumentas, išryškinantis istorijos mokslo svarbą ir naudą ar, veikia, trukmės dialektiką tokią, kokia ji skleidžiasi profesijoje, pasikartojančiame istoriko stebėjime. Mūsų [istorikų] požiūriu, socialinės tikrovės šerdyje nieko nėra svarbiau kaip ši gyva, giluminė ir amžinai atsikartojanti priešprieša tarp akimirkos ir lėto laiko. Nesvarbu, ar tai būtų praeitis, ar dabartis, aiškus šio socialinio laiko daugybiškumo suvokimas yra būtinas bendrai žmogaus mokslų metodologijai.

Taigi aš ilgai kalbėsiu apie istoriją, apie istorijos laiką. Mažiau [kalbėsiu] šio [*Annales*] žurnalo skaitytojams, mūsų studijų specialistams nei mūsų, žmogaus mokslų, kaimynams: ekonomistams, etnografams, etnologams (ar antropologams), sociologams, psychologams, lingvistams, demografams, geografams ar net socialiniams matematikams ar statistikams – visiems, kurių patirtį ir tyrimus mes jau daug metų sekėme, nes mums atrodė (ir tebeatrodo), kad įsisavinus jų technikas ir ryšius, vieną dieną istorija nušvis naujai. Galbūt dabar yra mūsų eilė, kai turime kažką jiems perduoti. Sąmoningai ar ne, su pritarimu ar be jo, istorijos mokslo patirtyje ir nesenuose bandymuose išsikristalizuoja vis aiškesnė laiko daugybiškumo samprata ir išskirtinė ilgojo laiko (*temps long*) vertė. Ši idėja labiau nei pati istorija – istorija savo šimtais pavidalų – turėtų sudominti socialinius mokslus, mūsų kaimynus.

1

Istorija ir trukmės

Atsižvelgiant į preferencijas ir daugiau ar mažiau sąmoningą atranką, praeities laikas skaidomas kiekviename istoriniame darbe, atsirenkami chronologiniai faktai. Tradicinė istoriografija yra atidi trumpajam laikui (*temps bref*), individui, įvykiui. Mes nuo seno esame įpratę prie skubančio, dramatiško pasakojimo, prie staigaus aprašymo.

Naujoji ekonomikos ir socialinė istorija į pirmą tyrimo planą iškelia cikliškus svyravimus ir jų trukmėje. Ji tarsi patenka į mirazą, į cikliškų kainų kilimų ir kritimų tikrovę. Šiandien šalia įprasto pasakojimo, kaip tradicinio istorijos vaizdavimo būdo, esama konjunktūrų žiūros taško, kuris praeitį mato ilgomis dešimtmečių, dvidešimtmečių ar penkiasdešimtmečių atkarpomis.

Šalia pastarojo matymo būdo randasi dar vienas, vaizduojantis dar ilgiau, šimtmečius, trunkančią istoriją. Tai ilgosios trukmės (*longue durée*) istorija, netgi labai ilgos trukmės. Su šia gera ar bloga formuluote aš susidūriau norėdamas išreikšti inversiją to, ką François Simiandas, vienas pirmųjų po Paulio Lacombe'o, pakrikštijo įvykine istorija (*histoire événementielle*). Šie įvardijimai nėra tokie jau svarbūs. Bet kokiu atveju mūsų svarstymai plėtosis tarp šių dviejų sampratų, nuo vieno laiko poliaus prie kito, nuo akimirkos link ilgosios trukmės.

Toli gražu taip nėra, kad šios sampratos būtų absoliučiai užtikrintos. Tas pat pasakytina ir apie žodį *įvykis*. Aš norėčiau jį apgyvendinti, įkalinti trumpajame laike (*courte durée*). Įvykis yra sprogstantis, „skambi naujiena“ – kaip buvo sakoma XVI a. Jo keliama pernelyg didelė dėmų uždanga pripildo amžininkų sąmonę, tačiau tai trunka neilgai, jo liepsna vargiai įžiūrima.

Be abejonės, filosofai mums sakytų, kad, iš esmės, šitaip iš žodžio atimama jo prasmė. Griežtąja prasme įvykis gali būti įkrautas keletu reikšmių ar ryšių. Kartais jis liudija giluminius poslinkius ir, žaisdamas vakarykščiams istorikams daugiau ar mažiau brangų dirbtinį „priežasčių“ ir „pasekmių“ žaidimą, prie savo paties trukmės prideda daug aukštesnį laiką (*temps tres supérieur*). Būdamas tąsus iki begalybės, savo valia ar prieš savo valią jis susiejamas su ištisa įvykių grandine, su išsibarsčiusiomis, keistomis tikrenybėmis ir, atrodo, neįmanoma jų vienu nuo kitų atkabinti. Šį žaismą papildydamas, Benedetto Croce'ė leido sau pareikšti, kad kiekviename įvykyje, visoje istorijoje, žmoguje įsijungia ir galiausiai skleidžiasi valia. Žinoma, padarant išlygą, kad prie tam tikro fragmento prijungiama tai, ko, iš pirmo žvilgsnio, [dalykai] savyje neturi ir tokiu būdu pats žinojimas apie tai, kas yra teisinga, o kas ne, yra priskiriamas. Kaip matyti iš Jeano-Paulio Sartre'o naujų samprotavimų, tai yra sumanus ir pavojingas žaidimas².

Tad pasakykime aiškiau: įvykis nurodo trumpąjį laiką, kurio matas yra pats individas; jis nurodo kasdienybės, mūsų iliuzijų, mūsų greitų sąmonės laimikių laiką. Iš esmės tai metraštinių, žurnalisto laikas. Pažymėkime, kad metraštis ar laikraštis šalia didžiųjų įvykių, vadinamų istoriniais, pateikia menkus įprasto gyvenimo nutikimus: gaisrą, traukinio katastrofą, javų kainas, nusikaltimą, teatro spektaklį, potvynį. Kiekvienas supras, kad

² J.-P. Sartre, „Questions de méthode“, in: *Les Temps Modernes*, 1957, Nr. 189 ir 140.

trumpojo laiko esama bet kokios gyvenimo formos: ekonominės, socialinės, literatūrinės, institucinės, religinės, geografinės (vėjo gūsis, audra) lygiai taip pat, kaip ir politinės.

Iš pirmo žvilgsnio praeitis tėra ši smulkių faktų masė. Vieni jų – aiškūs, kiti – migloti ir nuolat besikartojantys. Tai tie patys faktai, kurių daugybėje mikrosociologija ar sociometrija dabartyje sumedžioja savo kasdienį grobį (mikroistorijos esama taip pat). Tačiau ši masė nesudaro visos tikrovės, viso tankumo istorijos, kurią kaip kam patogu galima apdoroti mokslinė analize. Socialiniai mokslai pasižymi kone įvykio baime. Ir ne be pagrindo. Trumpasis laikas iš visų trukmių yra nepastoviausias ir apgaulingiausias.

Iš kur kai kurių iš mūsų, istorikų, toks gyvas nepasitikėjimas tradicine istoriografija, vadinama įvykine, ne be kai kurių netikslumų siejama su politine istorija? Politinė istorija nėra būtinai įvykinė nei pasmerkta tokia būti. Vis dėlto faktas yra tai, kad, nepaisant nenatūralių, beveik be laiko intensyvumo vaizdų, kuriais ji apkrovė savo pasakojimus³; nepaisant ilgosios trukmės, kuriai būtinai tinkamo derinio parinkimas, paaiškinimų; paskutinio šimtmečio istoriografija, savo visuma beveik visada būdama politinė ir įcentrinama „didžiųjų įvykių“ dramoje, dirbo trumpojo laiko teritorijoje. Turbūt tuo pačiu metu visa tai buvo mokslinių darbo įrankių ir griežtų metodų pasiekimų kaina. Masiškas dokumentų atradimas įgalino istoriką patikėti, kad dokumentiniame autentiškume glūdi galutinė tiesa. „Kad išvystume beveik automatiškai atsikuriančią įvykių grandinę, visiškai užtenka tam tikru būdu atsiduoti vedamam perskaitytų dokumentų tiek, kiek jie mums patys pasiūlo“, – dar neseniai rašė Louis'as Halphenas⁴. Šis „istorijos gimimo“ idealas XIX a. pabaigoje įgauna pavidalą naujo metraščio tipo, kuris, savo tikslumo ambicijos apsėstas, žingnis po žingsnio seka tokia įvykine istorija, kokia skleidžiasi ambasadorių korespondencijoje ar parlamentarų diskusijose. XVIII–XIX a. pradžios istorikai kitaip matė perspektyvas ilgosios trukmės, kuri tik vėliau buvo naujai atrasta tokių didžiųjų kaip [Jules'io] Michelet'o, [Leopoldo von] Ranke'ės, Jacobo Burckhardto, Fustelio [de Coulange'o]. Jei būtų pripažinta, kad ši trumpojo laiko įveika buvo brangiausia ir rečiausia paskutinio amžiaus istoriografijoje, tada būtų įmanoma suprasti esmingą institucijų, religijų ir civilizacijų istorijos vaidmenį ir, dėl milžiniškų chronologinių archeologijos apimčių, avangardinę klasikinės antikos studijų reikšmę. Vakar jos išgelbėjo mūsų amatą.

* * * * *

Naujas proveržis tradicinėse XIX a. istoriografijos formose netapo visa apimančiu lūžiu ir trumpojo laiko pabaigos pradžia. Žinoma, priešingai nei politinėje istorijoje, pokyčiai vyksta ekonomikos ir socialinės istorijos naudai. Čia lūžis ir nenuginčijamas atsinaujinimas, čia neišvengiami metodo pokyčiai, o pasirodžius į kiekybinius tyrimus orientuoti istoriografijai, ir interesų pasikeitimai. Be abejonės, kiekybinius tyrimus akcentuojanti istoriografija dar netarė paskutinio savo žodžio.

Tačiau visų pirma būta pokyčio tradiciniame istoriniame laike. Dar vakar diena ar metai galėjo atrodyti kaip tinkami politinės istorijos matai. Metai buvo dienų suma. Ta-

³ „Europa 1500-aisiais“, „Pasaulis 1880-aisiais“, „Vokietija ties reformų slenkščiu“...

⁴ L. Halphen, *Introductuin à l'Histoire*, Paris: P.U.F., 1946, p. 50.

čiau kainų kreivė, demografinė raida, uždarbio pokyčiai, procentinės normos variacijos, gamybos tyrimas (daugiau įsivaizduojamas nei realizuojamas), kaip glauda apyvartos analizė, primygtinai reikalauja daug didesnės apimties matų.

Randasi naujas istorijos vaizdavimo būdas. Pavadinkime jį konjunktūrų, ciklų ar net „interciklų“ „rečitatyvu“. Mūsų pasirinkimui jis pasiūlo dešimtmetį, ketvirtį amžiaus ar net tokį [Nikolajaus] Kondratjevo ekstremumą – klasikinį penkiasdešimties metų ciklą. Pavyzdžiui, neatsižvelgiant į trumpus ir paviršinius įvykius, kainos Europoje nuo 1791 m. iki 1817 m. kilo, o tarp 1817 m. ir 1852 m. krito. Šis dvilypis lėtas kilimo ir kritimo svyravimas to laiko Europoje, o kiek vėliau ir visame pasaulyje reprezentuoja užbaigtą interciklą. Be abejonės, šių periodų vertingumo absoliutinti nereikėtų. Štai, remdamasis tokiais duomenimis kaip ekonomikos ir pajamų ar nacionalinio produkto augimas, François Perroux⁵ pasiūlė mums kitokias, priimtinesnes gaires. Tačiau šios dabartinės diskusijos mažai tereškia! Tikra yra tai, kad pats istorikas disponuoja nauja laiko samprata, pakylėjančia iki tokios matymo aukštumos, nuo kurios istorija gali būti rašoma išryškinant nepažintus horizontus, sekant jų įvairavimus ir kaitą.

Tai Ernestas Labrousse'as ir jo mokiniai, kurie, paskelbę savo manifestą paskutiniame 1955 m. Istorikų kongrese Romoje, ėmėsi didelės apimties socialinės istorijos, pagrįstos serijiniais šaltiniais, tyrimo. Aš netikiu galįs išduoti jų sumanymą sakydamas, kad šis tyrimas būtinai užsibaigs socialinių konjunktūrų (ar net struktūrų) apibrėžimu. Niekas negali iš anksto mūsų užtikrinti, kad [socialinė] konjunktūra pasižymės tokiu pačiu tempu, koks jis būdingas ekonomikai. Be to, šios dvi – ekonominė ir socialinė – konjunktūros neturėtų mums trukdyti matyti kitų jėgų, kurių veikimą nustatyti yra sunkiau, o dėl tikslų matų trūkumo galbūt ir neįmanoma. Mokslas, technika, politinės institucijos, mentaliniai inventoriai (*ouillages mentaux*), civilizacijos (pavartojant šį patogų žodį) – visi [reiškiniai] pasižymi savitu raidos ir vystymosi ritmu. Naujoji konjunktūrų istorija tik tada pasieks aukštumą, kai atskleis visą savo potencialą.

Vadovaujantis tokia logika, ši istorijos vaizdavimo forma, pati save įveikdama, turėtų vesti link ilgiosios trukmės. Tačiau dėl daugybės priežasčių ši įveika nėra jokia taisyklė ir sugrįžimas prie trumpojo laiko įvyksta prieš mūsų akis. Galbūt kaip tik todėl dar svarbiau atrodo į visumą sujungti „ciklų“ istoriją ir tradicinę trumpojo laiko istoriją (*histoire courte*), taip tarsi žengiant link nežinomybės. Kalbant kariniais terminais, čia turimas omenyje užimtų pozicijų įtvirtinimas. Pirmoje didelėje 1933 m. išleistoje Ernesto Labrousse'o knygoje analizuojama visuotinė kainų XVIII a. Prancūzijoje dinamika⁶. 1943 m. pasirodžiusioje dar didesnio užmojo pastarųjų dvidešimt penkerių metų Prancūzijos istorinėje knygoje tas pats Labrousse'as pripažino poreikį grįžti prie mažiau griozdiško laiko, kai, kaip vieną iš svarbiausių Didžiosios Prancūzijos revoliucijos formavimosi šaltinių, jis nurodė pačią 1774–1791 m. [ūkio] depresijos viršūnę. Be to, jis iškėlė abejonę dėl demiinterciklų kaip didelės apimties mato. 1948 m. Tarptautiniame kongrese Paryžiuje savo pranešime *Kaip kyla revoliucijos?* jis pasistengė susieti naujojo stiliaus ekonominį trumpojo laiko jaus-

⁵ Jo teoriją žr. [F. Perroux], *Théorie général du progrès économique*, Cahiers de l'I.S.E.A., 1957.

⁶ [E. Labrousse], *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle*, 2 vol., Paris: Dalloz, 1933.

mingumą su senjojo stiliaus politiniu patosu, būtent tuo, kas vyko revoliucijos dienomis. Mes ir vėl dar kartą iki kaklo atsidūrėme trumpajame laike. Žinoma, šis veiksmas yra teisėtas ir naudingas, tačiau toks simptomiškas! Istorikas mielai imasi režisieriaus darbo. Kaip jis atsisakytų trumpojo laiko dramos, geriausių labai seno amato įrankių?

* * * * *

Anapus ciklų ir interciklų esama to, ką ekonomistai, ne visada tai tirdami, vadina šimtamete vystymosi kryptimi. Tačiau ji vis dar domina tik vieną kitą ekonomistą ir jų struktūrinių krizių svarstymus, pristatomus kaip apmatai ar hipotezės, vargu ar nutolstančios toliau į praeitį nei iki 1929 m. ar 1870 m.⁷ ir galiausiai neatlaikančios istorinės verifikacijos išbandymo. Tarp kitko, jie pasiūlo naudingą įvadą į ilgosios trukmės istoriją. Jie ir yra pirmasis raktas.

Antrasis ir daug naudingesnis yra [rakta]žodis *struktūra*. Gerai tai ar ne, tačiau jis vyrauja ilgosios trukmės problemose. Vartodami žodį *struktūra*, socialinės tikrovės stebėtojai turi omenyje gana pastovių santykių tarp tikrovės ir socialinių kolektyvinių jėgų sąrangą, sąryšį. Mums, istorikams, struktūra yra [ne tik] junginys, architektonika, bet drauge ir atspari laikui tikrovė, itin lėtas vektorius. Tam tikros ilgai egzistuojančios struktūros tampa stabiliais daugybės kartų dėmenimis. Jos pripildo istoriją taip ją suvaržydamos, taigi veikia laiko tėkmę. Kitos nunyksta greičiau. Tačiau visos yra kartu ir pagalba, ir kliūtis. Kliūtis, nes išryškėja kaip ribos (matematikos prasme *gaubtinė*), iš kurių žmogus ir jo patirtis beveik negali išsilaisvinti. Pagalvokite apie išsiveržimo iš tam tikrų geografinių, biologinių, našumo ribų ar netgi dvasinių suvaržymų sunkumus. Mentalinis karkasas tėra tik dar viena ilgosios trukmės nelaisvė.

Atrodo, suprantamiausias pavyzdys tebėra geografinė būtinybė. Per amžius žmogus yra klimato, augalijos, gyvūnų populiacijų, kultūrinių augalų, lėtai susiformavusios pusiausvyros, kurią pažeidus rizikuojama visko netekti, belaisvis. Pažiūrėkite į šiltajam metų laikui į kalnų ganiavą genamų avių svarbą kalniečių gyvenime, į nenutrūkstamumą tam tikrų jūrinio gyvenimo praktikų, išsisknijusių įvairiose privilegijuotose pakrančių vietovėse. Įsivaizduokite ilgalaikių miestų susikūrimą, kelių ir prekybos tvarumą, stebinantį civilizacijų geografinės aplinkos nekintamumą.

Panašus pastovumas, tolesnis gyvavimas neaprepiamame kultūros lauke. Pagaliau prancūziškai pasirodysianti puiki Roberto Curtiuso knyga⁸ yra kultūrinės sistemos tyrimas, nors savo pasirinkimais ir deformatuojantis, tačiau pratęsiantis lotyniškąją civilizaciją nuo savo pačios sunkaus palikimo prislėgtos vėlyvosios antikos iki nacionalinių literatūrų gimimo XIII–XIV a. Tai būta intelektualinių elitų civilizacijos, gyvavusios tomis pačiomis temomis, palyginimais, retoriniais automatizmais ir posakiais. Mąstant analogiška kryp-

⁷ Šios problemos išplėtojimą žr. R. Clemens, *Prolegomènes d'une théorie de la structure économique*, Paris: Domat Montchrestien, 1952; taip pat žr. J. Akerman, „Cycle et structure“, in: *Revue économique*, 1952, Nr. 1, [p. 1–12].

⁸ E. R. Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern: A. Francke, 1948; rengiamas prancūziškas vertimas, Paris: P.U.F.

timi, Lucieno Febvre'o tyrimas *Rabelais et le problème de l'incroyance au XVIe siècle*⁹ siekė apibūdinti Rabelais epochos prancūziškąjį mąstymą, mentalinį inventorių, tą idėjų visumą, kuri daug metų prieš ir po Rabelais buvo gyvenimo būdo, mąstymo ir tikėjimo ašis bei griežtai ribojanti judėjimą į priekį, laisviausių protų intelektualinį polėkį. Alphonse'as Duprontas ėmėsi temos, kuri, atrodo, yra vienas novatoriškiausių Prancūzijos istorinės mokyklos tyrimų¹⁰. Šiame darbe, peržengiant XIV a., svarstoma Kryžiaus žygių idėja Vakarų Europoje, taigi jau po „tikrųjų“ Kryžiaus žygių; tęstinumas ilgojoje trukmėje vieno požiūrio, kuris, nuolat kartojamas, persmelkia visuomenes, individus, įvairiausias psichines struktūras ir meta paskutinį savo atspindį ant XIX a. žmonių. Dar vienoje artimoje srityje Pierre'o Francastelio knyga *Peinture et Société*¹¹ parodo, kad nuo florentietiškojo Renesanso pradžios iki kubizmo ir mūsų amžiaus pradžios intelektualiosios tapybos, tapybinės erdvės „geometriškumas“ išliko pastovus ir niekaip nepakito. Štai mokslo istorijoje žinoma sukonstruotų visatų, kurios kartu buvo ir neužbaigti aiškinimai, tačiau jų buvo sutartinai laikomasi šimtmečiais. Tik atitarnavę ilgus metus, jie buvo atmesti. Aristoteliškoji visata išsilaukė be užginčijimo beveik iki Galilėjaus, Descartes'o ir Newtono. Tada ji pripažino pranašumą fundamentaliai geometrizuotos visatos [sampratos], kuri, savo ruožtu, vėliau kapituliuos prieš einšteiniskąją revoliuciją¹².

Paradoksalu tik tai, kad, atrandant ilgąją trukmę, sunkumų iškyla ekonomikos srityje, kur šiuo metu istoriniai tyrimai pasiekia nenuginčijamų laimėjimų. Ciklai, interciklai, struktūrinės krizės slepia regularumus, sistemų pastovumą, pasak kai kurių, ekonomines civilizacijas¹³ – vadinasi, senus mąstymo ir elgesio įpročius, tarsi besipriešinančias kaitai atsparias jėgas, kartais prieštaraujant bet kokiai logikai.

Tačiau apsvaistyme vieną greitai išanalizuojamą pavyzdį. Štai visai šalia mūsų, pačioje Europoje, būta ekonominės sistemos, kuri įtrauktina tarp keleto gana aiškių bendrųjų tendencijų. Ji truko maždaug nuo XIV a. iki XVIII a., tiksliau, iki 1750 m. Kaip parodė didžiosios 1350–1450 m. ar 1630–1730 m. krizės¹⁴, šimtmečiais ekonominis aktyvumas priklausė nuo nestabilių populiacijų, demografinių svyravimų. Šimtmečiais judėjimą išlaisvino vandenys ir laivybos triumfas, o bet kokia žemyninė tirštuma buvo kliūtis, nepakankamumas. Be išimčių, patvirtinančių taisyklę (Šampanės mugės jau jų nuosmukyje šio laikotarpio pradžioje ar Leipcigo mugės XVIII a.), Europos augimas, kaip ir apskritai visi europiniai pakilimai, lokalizuotini netoli pajūrio. Kita šios sistemos charakteristika: pirklių išskirtinumas; didelė reikšmė tauriųjų metalų (aukso, sidabro ir net vario), kurių nuolatiniai smūgiai tik su laiku buvo apmaldyti lemiamo kredito vystymosi XVI a. pabaigoje; vis pasikartojančios sezoni-

⁹ [L. Febvre, *Rabelais et le problème de l'incroyance au XVIe siècle*], Paris: Albin Michel, 1943; 2e éd., 1946.

¹⁰ [A. Dupront], *Le Mythe des Croisades. Essai de sociologie religieuse*, pasirodys 1959.

¹¹ P. Francastel, *Peinture et Société. Naissance et destruction d'un espace plastique, de la Renaissance au cubisme*, Lyon: Audin, 1951.

¹² Aš mielai nurodau svarbius straipsnius, kuriuose čia aptariami dalykai sulaukia kitokių, tačiau ta pačia kryptimi plėtojama, argumentų: Otto'as Brunneris apie Europos socialinę istoriją, [O. Brunner, „Das Problem einer europäisch-Sozialgeschichte“], in: *Historische Zeitschrift*, [1954], t. 177, Nr. 3, [p. 469–494]; apie humanizmą, R. Bultmann, [„Humanismus und Christentum“], in: *Idem*, [1953], t. 176, Nr. 1, [p. 1–15]; apie apšviestąjį absoliutizmą, G. Lefebvre, [„Le despotisme éclairé“], in: *Annales historiques de la Révolution française*, 1949, Nr. 114, [p. 97–115] ir F. Hartung, [„Der Aufgeklärte Absolutismus“], in: *Historische Zeitschrift*, [1955], t. 180, Nr. 1, [p. 15–42].

¹³ R. Courtin, *La civilisation économique du Brésil*, Paris: Librairie de Médicis, 1941.

¹⁴ Turima omenyje Prancūzija. Ispanijoje demografinis kritimas matomas nuo XVI a. pabaigos.

nės agrarinės krizės; dabar pridurtume – trapumas paties ekonominio gyvenimo pagrindo; galiausiai, iš pirmo žvilgsnio, neproporcingas vienos ar dviejų didžiųjų tarptautinių prekybos krypčių – Levanto XII–XVI a. ir kolonijinės XVIII a. – reikšmė.

Šitaip nusakiau, ar greičiau priminiau, mano požiūriu, svarbius Vakarų Europos prekybinio [ankstyvojo] kapitalizmo bruožus, ilgosios trukmės atkarpą. Nepaisant visų ją perskrodusių nenuginčijamų pokyčių, šie keturi ar penki ekonominio gyvenimo amžiai iki XVIII a. lūžio ir pramoninės revoliucijos, kurios epochoje mes tebegyvename, pasižymėjo *tam tikru* sąryšingumu. Jų bendri bruožai išlieka nekintami tol, kol šalia jų, tarp kitų nenutrūkstamumą, daugybė pertrūkių ir lūžių pakeičia pasaulio veidą.

Tarp skirtingų istorijos laikų ilgoji trukmė atrodo tarsi pernelyg didelės apimties, paini, dažnai nežinoma. Ją įsileisti į mūsų amato šerdį nebus paprastas ir įprastas tyrimų išplėtimo ar smalsumo reikalas. Lygiai taip pat tai nebus pasirinkimas, kurio laimėtoja ji būtų vienintelė. Istorikui ją priimti – tai prisitaikyti prie žanro ir požiūrio pokyčio, prie mąstymo perversmo ir naujos socialinės tikrovės koncepcijos. Tai reikalauja lėto laiko, kartais beveik statikos prisijaukinimo. Šiuo lygmeniu, prie kurio aš dar sugrįšiu, būtų naudinga atsipalaiduoti nuo reiklaus istorijos laiko, kad būtų galima atsitraukti, o paskui vėl grįžti, tačiau jau su kitu žvilgsniu, rūpesčiais ir naujais klausimais. Bet koku atveju būtina atsižvelgti į šiuos nepaslinkios istorijos sluoksnius, kad istorijos totalybė galėtų save apmąstyti tartum pradėdama nuo pagrindų. Kiekvienas lygmuo, kiekvienas iš daugybės šių lygmenų, kiekvienas iš tūkstančių istorijos laiko blyksnių gali būti suvokiami atsižvelgiant į šią gilumą, šią pusiau nejudamybę, kuri visa aplink save traukia.

* * * * *

Čia plėtojamomis idėjomis nepretenduoju apibrėžti istoriko amato, tačiau siekiu pateikti vieną šios profesijos koncepcijų. Laimingas ir kartu toks naivus yra tas, kuris po pastarųjų metų ginčų mano, kad atradome gerosios Mokyklos tikruosius principus ir aiškias ribas. Iš tiesų, kiekviena socialinių mokslų sritis nesiliauja keistis tiek dėl savo vidinės raidos iššūkių, tiek dėl nesiliaujančių visumos pokyčių. Istorijos mokslas nėra jokia išimtis. Jokios ramybės dar nematyti ir sekėjų valanda dar neišmušė. Dideli toliai plyti nuo Charles'o Victorio Langlois ir Charles'o Seignobos iki Marco Blocho. Tačiau nuo Marco Blocho ratas nesiliovė suktis. Man istorija yra visų įmanomų istorijų suma – vakardienos, šiandienos ir rytdienos meistrysčių ir žiūros taškų visuma.

Mano nuomone, vienintelė klaida būtų, jei, pasirenkant vieną iš šių istorijos vaizdavimo būdų, būtų atmestos visos kitos. Tai buvo ir tai būtų istorizuojanti klaida. Žinoma, nebus paprasta tuo įtikinti visus istorikus, o dar sunkiau socialinius mokslininkus, kurie atkakliai nori mus sugrąžinti į vakar dienos istoriją. Kad senasis istorijos mokslas pripažintų visus šiuos pokyčius ir naujoves, reikia daug laiko ir darbo. Vis dėlto gimė naujas, nepaliaujantis savęs klausti ir keistis istorijos „mokslas“. Jo ištakos sietinos su 1900 m. pasirodžiusiu *Revue de Synthèse Historique* ir 1929 m. pradėtu leisti *Annales* žurnalais. Istorikas tapo atidus *visiems* žmogaus mokslams. Tai atveria mūsų amatui neatrastus kraštus ir naujų interesų horizontus. Būtent todėl neįsivaizduojame vakardienos užkardų ir skirčių tarp

istoriko ir socialinių mokslų tyrėjo. Visi žmogaus mokslai, tarp jų ir istorija, yra vieni kitų apkrėsti. Jie kalba ta pačia kalba ar bent jau geba ja kalbėti.

Išties, nėra taip svarbu, apie ką būtų kalbama, ar apie 1558-uosius, ar apie 1958-uosius; tam, kas siekia suprasti pasaulį, reikalas sukasi apie jėgų, srovių, tam tikrų slinkčių apibūdinimą, o tada ir vėl sugrįžimą prie visumos konsteliacijos suvokimo. Kiekvieną tyrimo akimirką reikės atskirti tarp ilgų poslinkių ir trumpų postūmių, suprantamų remiantis jų tiesioginiais, laike nutolusiais šaltiniais. 1558-ųjų pasaulis, tuo metu toks niūrus Prancūzijai, neatsirado tarsi slenkstis lyg iš niekur. Deja, tą patį galima pasakyti ir apie Prancūzijai sudėtingus 1958-uosius. Kiekviena „dabartis“ turi pradžios procesus, skirtingą ritmą. Šiandienos laikas kartu apima vakar, užvakar ir kadaise.

2

Ginčas dėl trumpojo laiko

Iš tiesų, banalios visos šios tiesos. Tačiau socialiniai mokslai beveik nebandė ieškoti prastojo laiko. Nėra taip, kad prieš juos būtų galima parengti ryžtingą kaltinamąją kalbą ir jie būtų paskelbti kaltais, kad niekada nepripažino istorijos ar trukmės kaip būtinų jų studijų matmenų. Atrodo, jie net priima mus draugiškai: „diachroninis“ tyrinėjimas, kurį vėl įveda istorijos mokslas, niekada neapsiėjo be jų teorinių svarstymų.

Nors ir būta tam tikrų sąlyčio taškų, visgi reikia pripažinti, kad socialiniai mokslai savo polinkiu, giluminiu instinktu, galbūt dėl savo raidos nuolat linkę pašalinti istorinę interpretaciją. Jie jos išvengia tarsi priešpriešindami du veiksnius. Iš vienos pusės, dėl iš aukšto į istorijos mokslą žiūrinčios empirinės sociologijos, apribotos trumpojo laiko duomenimis ir aktualybės tyrimu, socialiniai mokslai yra orientuoti į „įvykiškumą“ ir „dabartį“. Iš kitos pusės, laikas yra paprasčiausiai aplenkiamas mąstant „komunikacijos mokslo“ terminais, tarsi antlaikiškomis matematiniu formulavimu pagrįstomis struktūromis. Akivaizdu, šis pastarasis, naujausias iš visų veiksnių yra vienintelis, kuris galėtų mus esmingai dominti. Tačiau įvykiškumas (*événementiel*) dar turi pakankamai sekėjų, todėl vertėtų klausimą dviem aspektais išnagrinėti nuosekliai.

* * * * *

Jau buvome užsiminę apie mūsų nepasitikėjamą išimtinai įvykine istorija. Tačiau būkime teisingi pasakydami, jei ir esama silpnybės įvykiškumui, istorijos mokslas nėra vienintelis, kurį dėl to reikėtų kaltinti. Visi socialiniai mokslai yra atsakingi už šią klaidą. Ekonomistai, demografai ir geografsai netolygiai pasiskirstę tarp vakar ir šiandien. Siekiant būti išmintingam, tarp jų reikėtų išsaugoti pusiausvyrą: tokią, kokia ji yra paprasta ir būtina demografams; tokią, kokia ji savaime kyla iš pačių geografsų (ypač mūsiškių, subrendusių vidališkoje (*vidalliene*) tradicijoje); tokią, kokia nėra būdinga ekonomistams, trumpiausios dabarties įkaitams, įstrigusiems tarp 1945 m. ir šiandienos, kurios planai ir prognozės nesiekia toliau nei kelių artimiausių mėnesių ar daugelių daugiausia kelerių metų. Aš tvirtinu, kad ekonominis mąstymas yra patekęs į ribotos laiko imties akligatvį. Ekonomistai pataria

istorikams imtis senųjų, nutolusių už 1945-ųjų, ekonomikų tyrimo, tačiau tai darydami, jie atsisako įstabaus tyrimų lauko, kurį jie, neneigdami jo vertingumo, apleido. Ekonomistai įprato tarnauti aktualybei, vyriausybės.

Etnografų ir etnologų padėtis nėra nei tokia aiški, nei tokia grėsminga. Kai kurie iš jų pabrėžė istorijos integravimo į jų amatą neįmanomumą (tačiau juk visi intelektualiniai dalykai įsikibę neįmanomo) ir nenaudingumą. Šis griežtas istorijos atmetimas nebūdingas [Bronisławui] Malinowskiui ir jo mokiniams. Iš tiesų, kaip antropologija liovėsi domėtis istorija? Kaip mėgsta sakyti Claude'as Lévi-Straussas, ji [antropologija] tėra toks pat intelektualinis nuotykis¹⁵. Kad ir koks būtų žemas išsivystymo lygis, nėra tokios visuomenės, kuri nepaliktų apie save „įvykio įspaudų“, lygiai taip pat nesama visuomenės, kurios istorija būtų išimtinai tik katastrofos. Čia atrodo, kad mes nepagrįstai skundžiamės ir kažko primygtinai reikalaujame.

Priešingai, mūsų ginčas trumpojo laiko paribyje su dabartį tiriančia sociologija ir daugiakrypčiais psichologijos ir ekonomikos tyrimais bus gana gyvas. Šių tyrimų pas mus daugėja taip pat greitai kaip ir užsienyje. Pagal savo pobūdį jie yra pasikartojančios lažybos dėl nepakeičiamo dabarties laiko vertingumo, jo „vulkaninio“ įkarščio, jo gausėjančio turtingumo. Kokių tikslu tuomet turėtų būti atsigręžiama į istorijos laiką? Nuskurdintą, supaprastintą, nusiaubtą tylos, rekonstruotą. Pabrėžkime būtent *rekonstruotą!* Ir iš tiesų, ar jis miręs, ar jis rekonstruotas, kaip dažnai norima pasakyti? Be abejo, istorikas sugeba lengvai išryškinti užbaigtą, esmingą epochą. Kalbant Henri Pirenne'o žodžiais, istorikas be vargo išskiria „reikšmingus įvykius“; tik paklauskite: „tuos, kurie turėjo pasekmes“. Akivaizdus ir pavojingas supaprastinimas. Tačiau ko neatiduočių keliautojas dabartyje, kad tik turėtų šį atstumą (ar pranašumą laike), kuris atidengtų ir padarytų paprastesnę neaiškia, menkai įskaitomą, nes pernelyg perkrautą minorinių veiksnių ir ženklų, dabartį? Claude'as Lévi-Straussas mano, kad valandos pokalbis su Platono amžininku jį pamokytų daugiau nei dabarties klasikiniai tekstai apie antikinės Graikijos civilizacijos sąryšius ar prieštaravimus¹⁶. Aš su tuo visiškai sutinku. Tačiau tai, ką jis, laikui bėgant, suprato, buvo šimtas iš tylos išgelbėtų graikų balsų. Istorikas paruošė kelionę. Viena valanda šiandieninėje Graikijoje jam nieko ar beveik nieko nepasakytų apie dabarties sąryšius ar prieštaravimus.

Maža to, tyrėjas, tiriantis dabartį, pasiekia „aukščiausios kokybės“ audinio struktūrą tik su *rekonstrukcijos* sąlyga, tik keldamas hipotezes ir formuluodamas aiškinimus, siekdamas atkurti tikrovę tokią, kokia ji yra suvokiama, tačiau kartu ją peržengdamas ir iškraipydamas. Visos šios operacijos atveria galimybę išvengti to, kas duota, tam, kad geriau būtų įvaldyta. Ir visgi visa tai tėra rekonstrukcijos. Abejoju, ar dabarties sociologinė fotografija būtų „tikresnė“ už istorinės praeities vaizdą, dar mažiau tikiu, kad ji norės nutolti nuo *rekonstrukcijos*.

Philippe'as Arièsas akcentavo susvetimėjimo ir nustebimo svarbą istorinėje interpretacijoje¹⁷. Kalbėdami apie XVI a., susiduriate su neįprastumu, jums, XX a. žmogui, tai yra svetima. Kodėl toks skirtumas? Probema iškelta. Tačiau aš sakiau, kad nustebimas,

¹⁵ Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale, op. cit.*, p. 31.

¹⁶ [Cl. Lévi-Strauss], „Diogène couché“, in: *Les Temps Modernes*, [1955], Nr. 195, p. 17.

¹⁷ [P. Ariès], *Le temps de l'histoire*, Paris: Plon, 1954, ypač p. 298 ir toliau.

susvetimėjimas, distancija – šie didieji pažinimo įrankiai – nėra mažiau būtini, siekiant suprasti, kas jus supa ir yra taip arti, kad jūs to nebegalite aiškiai matyti. Pagyvenkite vienerius metus Londone ir beveik visiškai nepažinosite Anglijos. Tačiau, palyginimui, jūsų nuostabai, netikėtai būsite supratęs kai kuriuos giliausius ir originaliausius Prancūzijos bruožus, apie kuriuos jūs, nepaisant visų jūsų pastangų, nieko nežinojote. Susidūrimas su dabartimi yra kartu susvetimėjimas su praeitimi.

Istorikai ir *social scientists* galėtų nuolat kaip kamuoliu keistis mirusiu dokumentu ir gyvu liudijimu, tolima praeitimi ir čia pat esančia dabartimi. Nemanau, kad ši problema yra esminė. Dabartis ir praeitis viena kitą nušviečia abipusiškai. Ir jei žvelgiama išimtinai tik iš siauros dabarties, dėmesys kryps linkme to, kas greitai juda, kas pagrįstai ar beprasmiškai spindi, kinta ar kelia triukšmą, o gal tiesiog lengvai pažįstama. Skubantis stebėtojas stebi bet kurį įvykį: tokius pabodusius kaip istorijos mokslo, etnografo, trims mėnesiams susitinkančio su polineziečių gentimi, ar pramonės sociologo, pateikiančio savo paskutinio tyrimo klišės ir manančio, kad su įprastomis anketomis ir perfokortų kombinacijomis gali idealiai aprėpti visą socialinę sąrangą. Socialinė tikrovė yra ypač sunkiai apčiuopiama.

Iš tiesų, kokių interesų mes, žmogaus mokslai, galime turėti šiems pokyčiams, apie kuriuos kalbama didelės apimties puikiame Paryžiaus regiono tyrime, analizuojančiame jaunos merginos gyvenimą tarp savo namų 16-oje apskrityje, savo muzikos mokytojo ir Paryžiaus politinių studijų instituto¹⁸? Pagal tai galima nupiešti gražų žemėlapi. Tačiau, jei ji būtų studijavusi agronomijos mokslus ar užsiėmusi slidinėjimu vandens slidėmis, tada jos trikampis maršrutas būtų buvęs visiškai kitoks. Džiaugiuosi žiūrėdamas į žemėlapi, į didelės įmonės darbuotojų gyvenamųjų vietų išsidėstymą. Tačiau, jei neturėčiau ankstesnio šį pasiskirstymą rodančio žemėlapio, jei laiko distancija tarp duomenų nebūtų pakankama, kad viską būtų galima suvesti į vieną procesą, kaip būtų įmanoma formuluoti problemą, be kurios tyrimas tebtų prarastas triūsas? Šių tyrimų nauda tyrimui yra didžiausios vertės dėl kaupiamų žinių. Kita vertus, jos nebus *ipso facto* tinkamos visiems *ateities* darbams. Nepasitikėkime *l'art pour l'art*.

Kartu abejoju, kad, nesvarbu, apie kokį miestą būtų kalbama, jis negalėtų tapti sociologinio tyrimo objektu, kaip tai padaryta Osero¹⁹ (*Auxerre*) ar Vjeno²⁰ (*Vienne en Dauphiné*) atvejais, be nuorodų į istorinį laiką. Kiekvienas miestas kaip visuomenė su savo krizėmis, įtrūkais, trikdžiais ir būtinais skaičiavimais yra įsikūręs jį supančioje agrarinio gyvenimo aplinkoje ir kitų miestų kaimynystėje. Vienas pirmųjų apie tai kalbėjo istorikas Richardas Häpke'ė. Taigi, laiko požiūriu, miestas ir jo aplinka yra netolygioje raidoje, dažnai labai vienas nuo kito nutolę laike, pagyvinančiame visą šį kompleksą. Ar tai nėra taip svarbu, ar, priešingai, tai yra taip esminga, jei, identifikuojant tokią krašto-miesto dinamiką, pramonės ar prekybos konkurenciją, išsiaiškinama, ar kalbama apie naują įsibėgėjantį procesą, ar apie jo pabaigą; ar apie tolimą atgimimą, ar monotonišką naują pradžią?

¹⁸ P. Chombart de Lauwe, *Paris et l'agglomération parisienne*, Paris: P.U.F., 1952, t. 1, p. 106.

¹⁹ Suzanne Frère et Ch. Bettelheim, *Une ville française moyenne, Auxerre en 1950*, Paris: Armand Colin, Cahiers des Sciences Politiques, 1951, Nr. 17.

²⁰ P. Clément et N. Xydias, *Vienne-sur-le-Rhône. Sociologie d'une cité française*, Paris: Armand Colin, Cahiers des Sciences Politiques, 1955, Nr. 71.

* * * * *

Apibendrinkime Lucieno Febvre'o žodžiais. Paskutinius dešimt savo gyvenimo metų jis nesiliovė kartojęs: „Istorija yra mokslas apie praeitį ir dabartį.“ Ar istorija kaip trukmės dialektika savo pobūdžiu nėra socialinės tikrovės, visų jos tikrenybių interpretacija? Taigi ir dabarties? Šioje srityje jos pamoka gali būti kaip įspėjimas dėl įvykiškumo: nemąstykite tik trumpojo laiko kategorijomis; netikėkite, kad autentiškiausi yra tik daugiausia triukšmo keliantys veikėjai. Čia esama ir kitų, tyliųjų, tačiau kas to dar nežinojo?

3

Komunikacija ir socialinė matematika

Galbūt mes klydome užsibuvę ties neramiu trumpojo laiko paribiu. Tačiau diskusija čia rutuliojasi be didesnio susidomėjimo, bent jau be naudingo netikėtumo. Mūsų kaimynai plėtoja svarbią polemiką, integruojančią naujausią socialinių mokslų patirtį, paženklintą dvigubu „komunikacijos“ ir matematikos ženklų.

Tačiau čia nebus paprasta atstovauti pačiam dalykui, noriu pasakyti, kad bus truputį lengviau šiuos nuolat pasirodančius bandymus suprasti juos susiejus su istoriniu laiku. Išties, jokia socialinė tikrenybė neišvengia istorinio laiko.

Bet kokių atveju skaitytojui šioje diskusijoje bus naudinga, jei jis norės mus sekti (pirtardamas mūsų žiūros taškui ar jį atmesdamas) ar pats vieną po kito apsvastyti nevisiškai naujo vartojamo žodyno terminus, kurie vis pakartotinai pasirodo ir atsinaujina naujose tebesitęsiančiose diskusijose. Atrodo, kad apie įvykį kaip temą ar apie ilgąjį laiką nėra ką pasakyti. Lygiai taip pat kaip ir apie *struktūras*, nors žodis ir dalykas nėra apsaugoti nuo abejonių ir svarstymų²¹. Nėra reikalo pabrėžti ir žodžius *sinchronija* ir *diachronija*, jie save apibrėžia patys, nors jų vaidmuo konkrečiame socialinės tikrovės tyrime nusakomas ne taip paprastai kaip atrodo. Iš tiesų, istorijos kalboje, tokioje, kokią ją suprantu, beveik nėra idealios sinchronijos: staigus sustojimas, sustabdantis visas trukmes, yra beveik absurdiškas, ar tai, kas vėl sugrįžta į tą pačią būklę – labai dirbtina; lygiai taip pat kaip ir leidimasis vienu laiko šlaitu yra nepamąstomas, priešingai nei daugybė nusileidimų palei skirtingas ir nesuskaičiuojamas laiko sroves.

Akimirkai šių trumpų priminimų ir įspėjimų užteks. Tačiau reikia kalbėti tiksliau užsimant *nesąmoninga istorija*, *modeliais*, *socialine matematika*. Tikiuosi, kad šie būtini pastebėjimai susitinka ar, ilgai netrukus, susitiks bendroje socialinių mokslų problematikoje.

Žinoma, *nesąmoninga istorija* yra nesąmoningų socialinės tikrovės formų istorija. „Žmonės kuria istoriją, tačiau jie patys to nežino.“²² [Karlo] Marxo formuluotė iškelia problemą, tačiau jos nepaaiškina. Dar kartą, tik jau su nauju vardu trumpojo laiko, „mikrolaiko“, įvykiškumo problema prisistato pas mus. Žmonės visada įsivaizdavo, kad gyvena savo pačių laiku, diena iš dienos suvokdami įvykių raidą. Ar nėra ši aiški, sąmoninga

²¹ Žr. seminaro, skirto struktūroms, medžiagą: *VIe Section de l'Ecole Pratique des Hautes Etudes*, mašinraščio santrauka, 1958.

²² Cituojama pagal: Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale*, *op. cit.*, p. 80–81.

istorija klaidinga, kaip daug istorikų ilgą laiką sutarė iki šiol? Dar vakar lingvistika tikėjo viską išgausianti iš žodžių. Istorijos mokslas turėjo iliuziją, kad viskas slypi įvykiuose. Ne vienas mūsų amžininkų mielu noru patikėtų, kad viskas kilo iš Jaltos ir Potsdamo susitarimų, Dien Bien Phu [mūšio], Sakiet Sidi Youssef [bombardavimo] nelaimių ar kito panašaus kitaip svarbaus įvykio, tokio kaip *Sputnikų* paleidimas. Nesąmoninga istorija rutuliojasi anapus šių įvykių blyksnių. Pripažinkime, kad egzistuoja tam tikru atstumu nutolęs socialinis nesąmoningumas. Be to, dar daugiau besitikėdami pripažinkime, kad šis nesąmoningumas gali būti vertinamas kaip moksliskai turtingesnis už spindintį paviršių, prie kurio mūsų akys yra pripratusios. Moksliskai turtingesnis reiškia paprastesnis, lengviau panaudojamas, kitaip atrandamas. Tačiau atskirti aiškų paviršių ir tamsias gilumas, triukšmą ir tylą yra sudėtinga ir rizikinga. Pridurkime, kad „nesąmoninga“ istorija iš esmės yra konjunktūrų laiko ir struktūrų laiko sritis ir dažniausiai yra būtent taip suvokiama nei norima pripažinti. Nekalbant apie asmeninį gyvenimą, kiekvienas iš mūsų turi įsivaizdavimą, kokia turėtų būti bendroji istorija, kurios jėgas ir poveikį supranta geriau už jos dėsnius ir kryptį. Ir šis suvokimas nėra naujas (ypač kalbant apie ekonomikos istoriją), šiandien jis darosi vis stipresnis. Revoliucija tik tada tampa mąstymo revoliucija, kai šis pusiau nepermatomumas yra suvaldomas ir įdarbinamas susiejus su įvykių raida.

Šioje perspektyvoje, kur istorijos mokslas nėra vienas (priešingai, jam nereikia nieko kito daryti, kaip tik šioje srityje sekti ir perimti savo naudojimui naujų socialinių mokslų žiūros taškus) ir nauji pažinimo ir tyrimo įrankiai yra išplėtoti, daugiau ar mažiau ištobulinti, nors pasitaiko ir nenušlifiotų *modelių*. Modeliai tėra hipotezės, aiškinimo sistemos, tvirtai susietos, vadovaujantis lygties ar funkcijos forma: tai yra lygu tam ar tai sukelia tai. Tokia tikrovė nepasirodo, jei jos nelydi kita, ir taip tarp vienos ir kitos susidaro artimi ilgalaikiai ryšiai. Kruopščiai suformuluotas modelis atveria galimybę anapus stebimos socialinės aplinkos, kuriai jis ir buvo sukurtas, peržengiant laiką ir erdvę, iškelti klausimus kitoms tokios pačios charakteristikos socialinėms aplinkoms. Tai ir yra ypatinga jo vertė.

Priklausomai nuo naudotojo temperamento, skaičiavimų ar tikslų, šios aiškinimo sistemos varijuoja iki begalybės: paprastos ar kompleksinės, kokybinės ar kiekybinės, statiškos ar dinamiškos, mechaninės ar statistinės. Šią paskutinę perėmiau iš Lévi-Strausso. Mechaninis modelis kyla iš tiesiogiai stebimo tikrovės masto, iš mažų tikrovės apimčių, kurios apima mažas žmonių grupes (tokiu būdu su pirmąjį žmonių visuomenėmis dirba etnologai). Didelėms visuomenėms, kai kalbama apie didelius skaičius, iškyla vidutinės vertės apskaičiavimo problema, o tai veda link statistinių modelių. Tačiau šios definicijos turi mažai reikšmės net ir tada, kai dėl jų diskutuojama.

Mano nuomone, prieš sukuriant bendrą socialinių mokslų programą, esminga yra aiškiai apibrėžti vaidmenį ir ribas modelio, kurį, dėl kai kurių pasiūlymų, rizikuojama neproporcingai išplėsti. Iš čia kyla būtinybė sugretinti modelius, atsižvelgiant ir į trukmės idėją, nes nuo trukmės, kurią jie implikuoja, priklauso jų reikšmė ir aiškinamasis svoris.

Aiškumo dėlei pažvelkime į istorinių modelių pavyzdžius²³. Aš manau, kad istorikų suformuluoti modeliai yra nepakankamai parengti, elementarūs, retai kada užbaigti iki

²³ Viliojančiai atrodo mintis skirti dėmesio ekonomistų „modeliams“, kurie ir yra mūsų įkvėpimo šaltinis.

tikro mokslinio teiginio griežtumo ir niekada nesiekia revoliucinės matematinės kalbos. Ir vis dėlto tai yra jų darbo modeliai.

Pirmiau kalbėjome apie XIV–XVIII a. prekybinį kapitalizmą, čia turimas omenyje tik vienas iš daugelio, kurį būtų galima išskirti iš Marxo darbų. Jei durys yra atviros visoms ekstrapoliacijoms, jį galima visiškai pritaikyti vienai visuomenių grupei tam tikrame laike.

Visai kitaip modeliu, kurio apmatas apmečiau, operuojama vienoje senesnėje knygoje²⁴. Čia plėtojamas ekonominės raidos ciklo modelis, nagrinėjant XVI–XVIII a. Italijos miestus, jų prekybinius kelius, „pramonėjimą“, vėliau – bankų specializavimąsi. Šios paskutinės veiklos būta lėtai besiskleidžiančios, tačiau ir lėčiausiai pradingusios. Siauresne nei prekybinio kapitalizmo struktūros prasme šis eskizas būtų tąsnesnis laiko ir erdvės požiūriu. Jis nusako fenomeną (kai kas sakytų, dinamišką struktūrą, tačiau visos istorijos struktūros bent jau elementariai yra dinamiškos), atkuriamą lengvai atrandamomis skirtingomis aplinkybėmis. Turbūt lygiai taip pat būtų ir su Franko Snooperio ir mano²⁵ suformuluotu modeliu, skirtu tauriųjų metalų istorijai prieš, per XVI a. ir po jo. Auksas, sidabras, varis ir kreditas, šis vikrus pinigų pakaitalas, yra žaidėjai; o vieno „strategija“ turi įtakos kito „strategijai“. Šį modelį nebus sudėtinga perkelti už mūsų pabrėžto, išskirtinio savo procesais XVI a. ribų. Ar nesistengė ekonomistai konkrečiu, šiandien mažiau išsivysčiusių kraštų atveju, sau įprastu būdu verifikuoti senąją kiekybinę monetarinę teoriją, modelį²⁶?

Tačiau visų šių modelių trukmės galimybės yra dar pernelyg menkos, jei jos būtų palygintos su tomis, kurias savo modelyje pateikė jaunas amerikietis, istorijos sociologas Sigmundas Diamondas²⁷. Įkvėptas Pierponto Morgano laikų Amerikos didžiųjų finansininkų dominuojančios klasės dvigubos kalbos – vidinės, funkcionuojančios klasės ribose, ir išorinės (pastaroji yra gynyba, nukreipta į viešąją nuomonę, kuriai finansininko sėkmė reprezentuojama kaip tipiškas *self made man* triumfas, kaip pačios nacijos sėkmės sąlyga) – jis mato šiame fenomene įprastą reakciją kiekvienos dominuojančios klasės, kuri jaučia pažeistą savo autoritetą ir pavojų savo privilegijoms. Kad galėtų maskuotis, jai reikia savo likimą sujungti su miesto ar nacijos, savo privatų interesą su viešu interesu. Vadovaudamasis tokiu pat principu, Diamondas mielai paaiškintų dinastijos ar imperijos idėjos vystymąsi, angliškos dinastijos ar Romos imperijos... Akivaizdu, kad šitaip suprantamas modelis gali būti taikomas įvairiuose amžiuose. Jis numato konkrečiai apibrėžtas socialines sąlygas, tačiau taip iššvaistoma istorija: jis yra pritaikomas daug ilgesnėms laiko atkarpoms nei ankstesni modeliai, tačiau kartu iškyla konkretesnių tikrenybių [suviveliavimo] pavojus.

Kaip pasakytų matematikai – ties riba, šis modelio tipas sujungia sociologų matematikų mėgstamus beveik antlaikiškus modelius. Kitais žodžiais tariant, iš tiesų, beveik antlaikiški jie cirkuliuoja tamsiais ir nežinomais labai ilgoms trukmės keliais.

²⁴ [F. Braudel], *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris: Armand Colin, 1949, p. 264 ir toliau.

²⁵ F. Braudel et F. Snooper, *Les métaux monétaires et l'économie du XVIe siècle. Rapports au Congrès international de Rome*, 1955, vol. IV, p. 233–264.

²⁶ A. Chabert, *Structure économique et théorie monétaire*, Paris: Armand Colin, Publ. du Centre d'Etudes économiques, 1956.

²⁷ S. Diamond, *The Reputation of the American Businessman*, Cambridge (Massachusetts), 1955.

Pateikiami svarstymai tėra tik menkas įvadas į modelių mokslą ir teoriją. Toli gražu istorikai čia neužima priešakinių pozicijų. Jų modeliai sudaro tik aiškinimų ryšulėlį. Priešingai, mūsų ambicingi kolegos, esantys priešakyje tyrimų, prie kurių stengiamasi prijungti informatikos, komunikacijos ar kokybinės matematikos teorijas ir kalbas. Jų didelis nuopelnas tas, kad jie į savo sritį priima subtilią matematikos kalbą, tačiau, esant bent mažiausiam mūsų neatidumui, visa tai gali pakrypti Dievas žino kur! Informatika, komunikacija, kokybinė matematika – visos šias disciplinas jungia didesnės apimties socialinė matematika.

* * * * *

Socialinė matematika²⁸ apima mažiausiai tris kalbas, kurių galimos įvairios kombinacijos. Matematikai nėra pasiekę savo vaizduotės ribų. Bet koku atveju nesama *vienos* matematikos, arba geriausiu atveju tai tėra tik pretenzija. „Neturėtų būti sakoma algebra, geometrija, tačiau konkreti algebra, konkreti geometrija“ ([Georges’o Théodule’io] Guilbaudo), priešingu atveju nei jų, nei mūsų problemos netampa paprastesnės. Taigi trys kalbos: būtinybės faktų kalba (vienas duotas, kitas iš jo kyla) yra tradicinės matematikos laukas; atsitiktinių faktų kalba nuo [Blaise’o] Pascalio laikų yra tikimybių skaičiavimo sritis; galiausiai kalba sąlygojamų faktų, kurie nėra nei determinuoti, nei atsitiktiniai, tačiau kurie priklausomi nuo tam tikrų apribojimų, nuo žaidimo taisyklių [Johno] von Neumanno ir [Oskaro] Morgestern²⁹ koordinacinių sistemos žaidimų strategijoje, kuri pergalingai viršijo savo kūrėjų principus ir originalumą. Taikant žaidimų strategiją aibėms ir grupėms, toms pačioms tikimybėms apskaičiuoti, atsiveria kelias į „kokybinę“ matematiką. Nuo tada perėjimas nuo stebėjimo link matematinio formulavimo veda nebūtinai sunkiu matavimų ir ilgų statistinių skaičiavimų keliu. Sakykime, kad galima nuo socialinės analizės judėti tiesiai link matematinės formulotės, link skaičiavimo mašinos.

Akivaizdu, šiai mašinai, bet ko neryjančiai, reikia paruošti darbo. Tarp kitko, informatikos mokslo radimasis ir vystymasis priklauso nuo tikrų mašinų ir jų funkcionavimo taisyklių pritaikymo *komunikacijai* tikrąja šio žodžio reikšme. Šio straipsnio autorius nėra iš tolo nėra šių sudėtingų sričių specialistas. Tyrimai, skirti sukurti vertimo mašiną, kuriuos jis iš tolo seka, kaip ir kai kurie kiti projektai, nusviedžia jį į apmąstymų bedugnę. Vis dėlto konstatuoti du dalykai: 1. Kiek mašinų, tiek egzistuoja ir matematinių galimybių. 2. Reikia paruošti socialinės tikrovės faktus socialinės tikrovės matematikai, kuri nebėra tik mūsų įprasta senoji matematika: kainų, darbo užmokesčio, gimimų kreivė...

Taigi, jei naujasis matematinis mechanizmas taip dažnai nuo mūsų išsisuka, socialinės tikrovės paruošimas jam, jo sričiai, jo pjūviui, negali išvengti mūsų dėmesio. Ligšiolinis pasirošimas iki šios vietos beveik visada buvo toks pat: pasirinkti apibrėžtą stebėjimo vienetą, ar tai būtų „pirmykštė“ gentis, ar demografinis „izoliatas“, kur beveik viską būtų galima paliesti ir tirti tiesiogiai; paskui nustatyti visus skirtingų elementų santykius, visas

²⁸ Ypač žr. Cl. Lévi-Strauss, *Bulletin International des Sciences Sociales*, UNESCO, VI, Nr. 4, ir apskritai visą šį itin įdomų numerį pavadinimu *Les mathématiques et les sciences sociales*.

²⁹ J. von Neumann, O. Morgenstern, *The Theory of Games and Economic Behaviour*, Princeton: [Princeton University Press], 1944. Plg. puikią recenziją: J. Fourastié, *Critique*, oct. 1951, Nr. 51.

įmanomas jų variacijas. Šie griežtai nustatyti santykiai duoda lygtis, kuriomis remiantis matematika prieina prie visų išvadų ir įmanomų tęsinių ir šitaip išgauna *modelį*, kuris viską apibendrina ar, greičiau, į viską atsižvelgia.

Akivaizdu, šiose srityse atsiveria daugybė tyrimo galimybių. Visgi vienas pavyzdys bus vertingesnis už ilgus postringavimus. Lévi-Straussas pasisiūlo mums tarsi už puikų vadovą, sekime jį. Jis mus įves į vieną tyrimų barą, pavadinkime jį *komunikacijos* mokslu³⁰.

Kaip rašo Lévi-Straussas³¹, „kiekvienoje visuomenėje komunikacija vyksta mažiausiai trimis lygmenimis: moterų mainais; gėrybių ir paslaugų mainais; žinių mainais“. Pripažinkime, kad ji vyksta skirtingais lygmenimis, skirtingomis *kalbomis*, tačiau kalbomis. Todėl ar neturime teisės jų [mainų] traktuoti kaip [tam tikrų] kalbų (*des langages*) ar netgi kaip pačios kalbos (*le langage*) ir juos tiesiogiai ar ne tiesiogiai sujungti su sensingingu lingvistikos vystymusi ar, dar geriau, fonologija, kuri „socialiniuose moksluose atliko tokį patį atnaujintojos vaidmenį kaip ir branduolinė fizika tikslųjų mokslų visumai³²“? Drąsiai pasakytą, tačiau kai kada taip reikia. Tiek istorija pakliuvo į įvykio spąstus, tiek lingvistika pateko į žodžio spąstus (santykis tarp žodžio ir objekto, istorinė žodžio raida) ir iš to ji išsilaisvino per fonologinę revoliuciją. Kalbant apie žodį, ji prisirišo prie garso schemas – fonemos, likdama abejinga jo prasmei, tačiau atidi jo vietai, garsams, kurie jį [žodį] lydi, šių garsų išsidėstymui, infrafoneminėms struktūroms, visai pamatinei tikrovei (*réalité sous-jacente*), kalbos *nesąmoningumui*. Nauji matematiniai tyrimai buvo atlikti su keliomis dešimtėmis fonemų, kurios atrandamos visose pasaulio kalbose, ir taip susiformavo lingvistika, bent jau lingvistikos šaka, kuri per pastaruosius dvidešimt metų veržiasi ištrukti iš socialinių mokslų pasaulio, kad įveiktų „tikslųjų mokslų perėją“.

Kalbos reikšmės išplėtimas pamatinėms giminystės struktūroms, mitams, ceremoniam, ekonominiams mainams – šiuos tyrimus išdrįso atlikti Claude'as Lévi-Straussas. Visas šis reikšmingas darbas buvo pradėtas įgyvendinti nuo tyrimų vedybinių mainų, šios pirmosios kalbos, esmingos žmogiškajai komunikacijai, kai dar neegzistavo visuomenė, visai nesvarbu, primityvi ar ne, kur incestas – santuoka šeimos viduje tarp jos narių, dar nebuvo draudžiamas. Sugrįžtant prie kalbos... Jis tyrė kalboje pamatinį elementą, jei taip norima, atitinkantį fonemą, šį elementą, šį giminystės „atomą“, kurį mūsų vadovas labai paprasta išraiška mini savo 1949 m. darbe³³: įsivaizduokite vyrą, žmoną, vaiką, vaiko dėdę iš motinos pusės. Remdamiesi šia keturnare schema ir visomis žinomomis, gausiomis pirmųjų pasaulių santuokų sistemomis, matematikai ieškos galimų kombinacijų ir sprendimų. Padedamam matematiko André Weillo, Lévi-Straussui pavyko antropologo stebėjimus perteikti matematikos kalba. Išgrynintas modelis turi įrodyti sistemos validumą ir stabilumą, pranešti apie sprendimus, kuriuos ši [sistema] implikuoja.

Matoma šio tyrimo eiga: peržengiamas stebėjimo paviršius, kad būtų pasiekta nesąmoningų ar ikisąmoningų elementų teritorija, tada ši tikrovė redukuojama iki galutinių

³⁰ Visos toliau einančios išnašos nurodo jo paskutinį darbą: *Anthropologie structurale, op. cit.*

³¹ *Ibid.*, p. 326.

³² *Ibid.*, p. 39.

³³ [Cl. Lévi-Strauss], *Les structures élémentaires de la parenté*, Paris: P.U.F., 1949. Žr. *Anthropologie structurale*, p. 47–62.

sudedamųjų, identiškų elementų, kurių tarpusavio santykius tada būtų galima tiksliai analizuoti. Šiame „mikrosociologijos klode (aš pats įvedu tam tikrą žanro apribojimą) tikimasi identifikuoti bendriausius struktūros dėsningumus, panašiai kaip lingvistas savuošius atranda infrafoneminiame ar fizikas inframolekuliniame klode, kitaip tariant, atomo lygmenyje“³⁴. Žinoma, toks vardijimas gali tęstis daugybe įvairių krypčių. Esama kai ko didaktiškesnio Lévi-Strausso repertuare: mitai, juokavimo būdas, kulinarija (dar viena kalba). Jis redukuoja mitus į seriją elementarių dalelių, *mitemų*, o kulinariinių knygų kalbą (pernelyg tuo netikėdamas) į *gustemas (gustémes)*. Kiekvieną kartą jis ieško giluminių, pasąmoninių klodų: kalbėdamas aš nesirūpinu savo kalbos fonemomis; prie stalo man rūpi tik kulinarija, ką jau ir kalbėti apie „gustemas“ ir ar apskritai tokių esama. Vis dėlto kiekvieną kartą šis subtilių ir tikslių santykių žaidimas suteikia draugiją. Ar nebūtų tai paskutinis sociologijos tyrimų žodis, jei šie paprasti ir kartu paslaptingi santykiai būtų prieinami kiekvienai kalbai, išverčiant juos tarsi į Morzės abėcėlę, sakyčiau, universalią matematikos kalbą? Tai yra naujosios socialinės matematikos siekis. Tačiau ar galėčiau nesijuokdamas pasakyti, kad tai yra kitokia istorija?

Dabar grįžkime prie trukmės. Jau minėjau, kad esama skirtingos trukmės modelių. Jie pasižymi tokia laiko verte, kokia egzistuoja pati identifikuojama tikrybė. Visgi šiuo metu socialinės tikrovės stebėtojai pirmesnės, nes vis dar reikšmingesnės už gilumines gyvenimo struktūras yra jų lūžio taškai, jų staigus ar lėtas nutrūkimas, įvykstantis dėl priešpriešinio spaudimo.

Keletą kartų aš lyginau modelius su laivais. Man įdomu sukonstruoti laivą paleisti į vandenį, žiūrėti, ar jis plaukia, tada, kaip man patinka, leisti plaukti vandeniui tarsi laiku arba jį paskandinti. Laivo paskendimas yra visada reikšmingiausia akimirka. Taigi [Franko] Spoonerio ir mano sugalvotas aiškinimas apie žaidimus tarp tauriųjų metalų iki XV a. atrodo mažai tikėtinas. Šiuo atveju metalų smūgiai yra ta jėga, kuri nebuvo užfiksuota vėlesnio stebėjimo. Tada turime surasti priežastį. Būtina matyti, kodėl, taip lengvai plaukiant pasroviui, mūsų laivui darosi vis sudėtingiau, kol dėl XVIII a. neįprasto kredito spaudimo jo kelionė tampa neįmanoma. Mano požiūriu, tyrimas turi judėti nuo socialinės tikrovės link modelio, tada atgal ir taip pakaitomis, abipusiškai atsinaujinti. Taigi modelis tampa struktūros aiškinimo bandymu, kontrolės ir lyginimo instrumentu, konkrečios struktūros gyvenimo tvarumo patikrinimu. Jei sugalvočiau modelį atsispyrdamas nuo dabarties, tuoj pat jį pritaikyčiau tikrovei, tada, jei būtų įmanoma, perkelčiau jį į laiką iki jo paties suformulavimo. Galiausiai, atsižvelgdamas į kitus vienalaikius socialinius procesus, įvertinčiau jo tikėtiną galiojimą iki artimiausio lūžio. Ieškodamas kitų tikrovių, galinčių vieną dieną jo dėka nušvisti, aš juo pasinaudočiau kaip palyginimo įrankiu ir perskročiau laiką ir erdvę.

Ar aš neklystu manydamas, kad tokie kokybiniai matematiniai modeliai, kokie iki čia buvo pristatyti³⁵, blogai prisitaiko prie tokių kelionių, nes, visų pirma, jie juda vienintele iš nesuskaičiuojamų – ilgosios trukmės, *labai ilgos* trukmės – laiko srovių, apsaugotų nuo

³⁴ *Anthropologie structurale*, p. 42–43.

³⁵ Aš pabrėžiu kokybinę matematiką ir žaidimų strategiją. Kalbant apie klasikinius modelius ir tuos, kuriuos yra sudarę ekonomistai, tam reikėtų atskiros diskusijos.

atsitikimų, konjunktūrų, lūžių? Aš dar kartą sugrįšiu prie Lévi-Strausso, nes jo įdirbis šioje srityje atrodo intelektualiausias, aiškiausias, giliausiai įsišaknijęs socialinėje patirtyje, nuo kurios viskas turi prasidėti ir į kurią viskas turi sugrįžti. Kiekvieną kartą tai pažymėdamas, jis iškelia klausimą dėl ypač lėto, tarsi antlaikiško reiškinių. Visos giminystės sistemos yra nepaprastai ištįsusios laike, nes žmogaus gyvenimas neįmanomas anapus tam tikrų giminystės santykių, gyvenimui ir išorinio pasaulio įsivavinimui tiesiog būtina nedidelė žmonių grupė. Štai čia incesto draudimas ir iškyla kaip ilgosios trukmės tikrenybė. Lėtai besiplėtojantys mitai atitinka itin ilgos trukmės struktūras taip pat. Nesiekiant atsirinkti paties seniausio, galima surinkti Edipo mito versijas. Problema būtų išdėstyti skirtingas mito variacijas ir tarp jų atrasti pamatinį, jas jungiantį ryšį. Visgi tarkime, kad mūsų kolega nesidomi mitu, tačiau vaizdiniais, viena po kitos einančiomis „makiavelizmo“ interpretacijomis, kai tiriami pagrindiniai gana paprastos ir plačiai paplitusios doktrinos elementai, pradėdant nuo jos realaus atsiradimo XVI a. viduryje. Kiekvieną akimirką čia vyksta lūžiai ir pasikeitimai iki pačios makiavelizmo struktūros, nes ši sistema nepasižymi teatriniumi, beveik amžinu mito tvirtumu; ji yra jautri įtakoms ir vibracijoms, daugybei istorijos negandų. Trumpai tariant, jos keliai nėra tik ramūs ir monotoniški ilgosios trukmės keliai... Taigi veikimo būdas, kurį matematizuojamų struktūrų tyrime siūlo Lévi-Straussas, nėra taikytinas tik mikrosociologijos lygmeniu, tačiau ir nepaprastai trumpo laiko ir ilgosios trukmės susidūrimė.

Galų gale, ar nėra kokybinės matematikos revoliuciškumas pasmerktas žengti tik šiais vieninteliais labai ilgos trukmės keliais? Kokiu atveju, po šio tankaus žaidimo, mes iš naujo atrasime tiesas apie amžiną žmogų? Pirmąsias tiesas, tautų išminties aforizmus – pasakytų susisielojęs protas. Esminės tiesas, kurios nauja šviesa gali nušviesti pačius ištiso socialinio gyvenimo pamatus – atsakysime mes. Tačiau ne čia slypi diskusijos esmė.

Aš tikiu, kad šie ar panašūs bandymai gali būti tęsiami už labai ilgos trukmės ribų. Tai, kas parūpinama kokybinei socialinei matematikai, nėra tik skaitmenys, tačiau santykiai ir ryšiai, kurie turi būti pakankamai griežtai apibrėžti, kad būtų galima jiems priskirti matematinį ženklą, nuo kurio atsispiriant bus tiriamos visos šių ženklų matematinės tikimybės, pernelyg nesirūpinant pačia socialine tikrove, kurią jie reprezentuoja. Visas išvadų vertingumas priklauso nuo pradinio stebėjimo vertės, nuo pasirinkimo, izoliuojančio esminius stebimos tikrovės elementus ir apibrėžiančio jų santykius šioje tikrovėje. Todėl suprantama socialinės matematikos pirmenybė modeliuose, kuriuos Lévi-Straussas vadina mechaniniais, tai reiškia, sukurtais atsispiriant nuo mažų grupių, kur tam tikra prasme galima stebėti kiekvieną individą ir kur itin homogeniškas socialinis gyvenimas atveria galimybę identifikuoti staigų smūgį paprastuose ir konkrečiuose, tačiau šiek tiek kintančiuose žmogaus santykiuose.

Minėti statistiniai modeliai, priešingai, nukreipti į dideles ir kompleksiškas visuomenes, kurias stebėti įmanoma tik naudojantis priemonėmis, kitaip tariant, tradicinės matematikos. Tačiau jei stebėtojas sugeba sukurti šiuos įrankius ne individo, o grupės ir jos pamatinių santykių, apie kuriuos kalbėjome ir kurie yra būtini kokybinės matematikos paruošimui, lygmeniu, tada niekas netrukdo grįžti ir prie individo lygmens. Mano žiniomis, dar nėra buvę tokio tipo bandymų. Mes esame patirties pradžioje. Dabar kalbama apie psichologiją, ekonomiką, antropologiją – visomis patirtimis buvo pasinaudota ta prasme, kurią aš nuskaičiau atsižvelgdamas į Lévi-Straussą. Tačiau kokybinė socialinė matematika tik tada įrodys

savo vertingumą, kai ji atsidurs akistatoje su modernia visuomene, jos susipainiojusiomis problemomis ir jos skirtingu gyvenimo tempu. Lažinamės, kad šio nuotyčio imsis vienas iš mūsų sociologų matematikų; lažinamės taip pat, kad jis sukels būtiną ligšiol naujosios matematikos įgyvendintą metodų peržiūrą, nes šie negali užsidaryti tame, kas ši kartą vadinama pernelyg ilgą trukme: jie turi atrasti įvairiapusį gyvenimo žaidimą, visus jo pokyčius, visus jo trukmes, visus jo lūžius, visus jo variacijas.

4

Istoriko laikas ir sociologo laikas

Kelionės po antlaikiškus socialinės matematikos kraštus pabaigoje ir vėl sugrįžau prie laiko, prie trukmės. Ir kaip nepataisomas istorikas dar kartą stebiuosi, kad sociologai galėjo juos apeiti. Tačiau jų laikas nėra mūsų laikas: mūsiškis yra daug mažiau valdingas ir ne toks konkretus, niekada nesantis jų problemų ir apmąstymų centre.

Iš tiesų, istorikas niekada neišsiveržia iš istorijos laiko. Laikas limpa prie jo mąstymo tarsi žemė prie sodininko kastuvo. Be abejonės, jis svajoja iš jo išsilaisvinti. 1940 m. tvyrant baimei, Gastonas Roupnelis³⁶ išreiškė tai žodžiais, kurie slegia kiekvieną rimtą istoriką. Panaši prasmė glūdi sename didžio istoriko Paulio Lacombe'o apmąstyme: „Žvelgiant objektyviai, laikas yra ne daugiau kaip tik mūsų idėja“...³⁷ Tačiau ar čia kalbama apie tikrą išsiveržimą? Aš pats daug kovojau niūrios nelaisvės metais, kad išsilaisvinčiau iš tų sunkių metų (1940–1945) kronikos. Įvykių ir įvykių laiko atsisakymas reiškė atsistojimą anapus, prieglobstyje, kad būtų įmanoma stebėti juos iš tolėliau, geriau juos įvertinti ir pernelyg jais netikėti. Judėti nuo trumpojo laiko per mažiau trumpą iki labai ilgo laiko (jei pastarasis ir egzistuoja, tada turbūt tik kaip išmintingojo laikas); paskui, pasiekus ribą, sustoti, viską apsvarstyti iš naujo ir rekonstruoti, apžvelgti, kaip viskas aplink save sukasi – tai veikslių eiga, kurios turi imtis istorikas.

Tačiau šie vienas po kito einantys vaizduotės vedami išsiveržimai nenuneša jo [istoriko] anapus pasaulio laiko, anapus neišvengiamo istorijos laiko, nes jis yra negrįžtamas ir sukasi tokiu pačiu ritmu kaip ir Žemė. Iš tiesų, trukmės, kurias mes skiriame, yra tvirtai viena su kita sukibusios. Nėra taip, kad trukmė būtų tik mūsų proto vaisius, tačiau pats trukmės skaidymas. Taigi šie fragmentai susijungia mūsų darbo pabaigoje. Ilgoji trukmė, konjunktūra, įvykis vienas į kitą įsilieja be sunkumų, nes kiekvienas iš jų matuojami pagal tą pačią skalę. Lygiai taip pat intelektinė veikla viename iš šių laikų reiškia veikimą vi-suose. Filosofas, atidus subjektyviam, vidinio laiko sampratos aspektui, niekada neįjaučia istorijos laiko, konkretaus ir universalaus laiko naštos, tokio konjunktūros laiko, kurį savo knygos pradžioje parodo Ernestas Labrousse'as³⁸: kaip keliautojas per pasaulį yra visur identišką sau pačiam, jaučiantis tą pačią būtinybę, kad ir kokiam krašte jis išsilaipino, kad ir kokia yra politinė santvarka ar jį supanti socialinė aplinka.

³⁶ [G. Roupnel], *Histoire et Destin*, Paris: Bernard Grasset, 1943, passim ir ypač p. 169.

³⁷ [P. Lacombe], *Revue de Synthèse Historique*, 1900, t. 1, p. 32.

³⁸ E. Labrousse, *La crise de l'économie française à la veille de la Révolution française*, Paris: P.U.F., 1944, įvadas.

Istorikui viskas prasideda ir baigiasi laike, matematiniam ir demiurginiam laike, iš kurio būtų galima lengvai pasijuokti; laike, tarsi esančiame anapus žmonių; kaip pasakytų ekonomistai, „egzogeniniame“ [laike], kuris juos stumia, varžo, suteikia jų pačių laikui įvairių spalvų. Būtent, vadovaujančiame pasaulio laike.

Savaime suprantama, sociologai nepriima šios pernelyg paprastos laiko sampratos. Jie yra daug arčiau *Dialectique de la Durée*, kokią ją pristato Gastonas Bachelard'as³⁹. Socialinis laikas paprasčiausiai yra atskiras matmuo šios socialinės tikrovės, kurią aš mąstau. Šios tikrovės viduje, kaip gali būti ir kiekvieno individo atveju, jis [socialinis laikas] yra vienas tarp daugelio ženklų, kuriuos ji [socialinė tikrovė] pasisavina; viena iš savybių, kuri ją [socialinę tikrovę] išskiria kaip ypatingą esinį. Sociologui neklaido šis nuolankus laikas, kurį galima kaip tik norima skaidyti, pakreipti, sugražinti į judėjimą. Aš pabrėžiu, istorijos laikas mažiau prisitaiko prie greito dvigubo sinchronijos ir diachronijos žaidimo: jis beveik nesuteikia galimybės įsivaizduoti gyvenimą kaip mechanizmą, kuriame pagal norą galima sustabdyti judėjimą, kad būtų pavaizduotas statiškas vaizdas.

Šis nuomonių išsiskyrimas yra gilesnis nei atrodo. Sociologų laikas negali būti mūsų laikas, tam prieštarauja pamatinė mūsų amato struktūra. Mūsų laikas, kaip ir ekonomistų, yra matuojamas. Kai sociologas mums sako, kad struktūra liaujasi nykusi tik tam, kad ir vėl atsinaujintų, mes priimame šį paaiškinimą, kurį, iš esmės, istorinis tyrimas patvirtina. Tačiau mes, vadovaudamiesi mums įprastais imperatyvais, norėtume žinoti tikslią įvairiųjų procesų trukmę. Ekonominiai ciklai, materialinio gyvenimo augimai ir susitraukimai yra išmatuojami. Struktūrinė socialinė krizė turi palikti savo pėdsakus laike, vykti konkrečiu laiku ir, maža to – palikti žymę vienalaikių struktūrų slinktyse. Istoriką aistringai domina šių slinkčių susikirtimas, jų abipusis veikimas ir jų lūžio taškai – visi dalykai, kurie gali būti pavaizduoti ne daugialypiame socialiniame laike, kuris yra savitas kiekvienam iš šių fenomenų, tačiau tik tolygiame istoriko laike, esančiame bendru visų šių fenomenų matu.

* * * * *

Pagrįstai ar ne, istorikas šiuos kritinius samprotavimus formuoja net ir įžengdamas į svetingą, beveik brolišką Georges'o Gurvitcho sociologiją. Ar tik dar vakar jo nepavadino vienas filosofas⁴⁰ vienu iš tų, kuris „sociologiją pastūmėja link istorijos“? Tačiau ir paties Gurvitcho sistemoje istorikas neatpažįsta nei trukmių, nei temporalškumo. Įvairiapusis Gurvitcho socialinis statinys (modelis?) organizuojamas remiantis penkiomis pagrindinėmis dedamosiomis⁴¹: socialiniais sluoksniais, socialiniais ryšiais, socialinėmis grupėmis, ištisomis visuomenėmis ir laiku. Ši pastaroji ir naujausia pakopa nurodo temporalškumus ir, būdama paskutinė, tarsi sujungia visas ankstesniasias į visumą.

Gurvitcho temporalškumas yra daugybinis. Jis išskiria jų keletą: ilgosios trukmės ir lėtąjį laiką, apgaulingą arba netikėtumo laiką, nereguliariai einantį laiką, ciklišką arba

³⁹ [G. Bachelard, *Dialectique de la Durée*], Paris: P.U.F., 2e éd., 1950.

⁴⁰ G. Granger, *Événement et Structure dans les Sciences de l'Homme*, Cahiers de l'Institut de Science Economique Appliquée, Série M, Nr. 1, p. 41–42.

⁴¹ Žr. mano poleminį straipsnį: [F. Braudel], „Georges Gurvitch et la discontinuité du Social“, in: *Annales* [8], 1953, Nr. 3, p. 347–361.

sugrįžtantį laiką, paskui save vėluojantį laiką, besikaitaliojantį tarp vėlavimo ir skubėjimo laiką, save patį aplenkiantį laiką, sprogstamąjį laiką⁴²... Kaip istorikas leistusi tuo įtikinamas? Su šia spalvų gama būtų neįmanoma atkurti jam taip reikalingos vientisos baltos šviesos. Jis greitai pastebi taip pat, kad šis chameleoninis laikas prieš tai išskirtose kategorijose įspaudžia papildomą ženklą, suteikia spalvą. Mūsų bičiulio [Gurvitcho] mieste laikas, kaip paskutinis atėjusysis, natūraliai įsikuria šalia kitų; jis prisitaiko prie vietos tvarkos ir reikalavimų; prie „sluoksnių“, socialinių ryšių, socialinių grupių, ištisu visuomenių. Tai tarsi kitoks būdas perrašyti lygtis, nesiekiant jų modifikuoti. Kiekviena socialinė tikrenybė tarsi paprasta kriauklė kuria savo laiką, savo laiko skalę. Ką mes, istorikai, iš viso to laimime?

Neišmatuojama šio idealaus miesto architektūra lieka nepajudinama, statiška. Joje nėra vietos istorijai. Pasaulio laikas, istorijos laikas čia randasi tarsi Ajolo vėjai, įkalinti ožio odoje. Galiausiai ir nesąmoningai sociologai nieko neturi prieš istoriografiją, tačiau prieš istorijos laiką, šią žiaurią tikrovę, net jei ir bandoma ją organizuoti, paįvairinti. Nuo šios būtinybės, kurios istorikas niekada neišvengs, sociologai beveik visada pasprunka: arba jie randa prieglobstį nuolat aktualioje, tarsi virš laiko pakibusioje dabartyje, arba vis pasikartojančiuose, jokio amžiaus neturinčiuose reiškiniuose; taigi, besivadovaudami priešpriešinamu mąstymu, įkurdinančiu juos arba griežčiausiame įvykiškume, arba ilgiausioje trukmėje. Ar šis pabėgimas pagrįstas? Tai ir yra esminis ginčas tiek tarp istorikų ir sociologų, tiek tarp skirtingų nuomonių istorikų.

* * * * *

Aš nežinau, ar šis perdėm atviras, pagal istorikų įprotį pernelyg pavyzdžiais apkrautas straipsnis sulauks sociologų ir kitų mūsų kaimynų pripažinimo. Abejoju tuo. Nelabai naudinga kiekvieną kartą pabaigoje kartoti savo su atkaklumu išdėstytą *leitmotyvą*. Jei istorijos mokslas savo prigimtimi yra pašauktas ypatingą dėmesį skirti trukmei, *visiems* procesams, kurie joje gali būti išskaidyti, tada ilgoji trukmė šioje skalėje atrodo kaip vaisingiausia visų socialinių mokslų stebėjimo perspektyva ir apmąstymo būdas. Ar ne per daug reikalaujame mūsų kaimynų, kai linkime, kad jie savo apmąstymų akimirka savo teiginius ir tyrimus sugrąžintų į šią koordinačių sistemą?

Istorikams, tarp kurių ne visi palaiko mano nuomonę, tai reikštų absoliutų pokytį: jų preferencijų instinktas veda juos trumpalaikės istorijos link. Visą šią padėtį įtvirtina švenčiausiomis tapusios universitetinių studijų programos. Jeanas-Paulis Sartre'as paskutiniuose savo straipsniuose⁴³ sustiprina šį žiūros tašką, kai, norėdamas protestuoti prieš tai, kas marksizme kartu yra perdėm paprasta ir pernelyg griozdiška, jis tai padaro adresu biografijos [žanro] – tikrovės, perpildytos įvykiškumo. Viskas nėra pasakyta tuo, kai [Gustave'as] Flaubert'as ar [Jacopo Robusti] Tintoretto atitinkamai „klasifikuojami“ kaip buržua ar smulkusis buržua. Aš su tuo visiškai sutinku. Tačiau kiekvieną kartą konk-

⁴² Plg. G. Gurvitch, *Déterminismes sociaux et Liberté humaine*, Paris: P.U.F., p. 38–40 ir *passim*.

⁴³ J.-P. Sartre, „Fragment d'un livre à paraître sur le Tintoret“, in: *Les Temps Modernes*, nov. 1957, ir prieš tai cituotas straipsnis.

retus tyrimas – Flaubert'o, [Paulio] Valéry ar Žirondos užsienio politikos – galiausiai sugrąžina Sartre'ą prie struktūrinio ir giluminio konteksto. Šis tyrimas veda nuo istorijos paviršiaus link jos gilumos ir atliepia mano paties interesus. Jis juos atlieptų dar geriau, jei smėlio laikrodį būtų paverstas abiem pusėm: nuo įvykio link struktūros, tada nuo struktūrų ir modelių link įvykio.

Marksizmas yra modelių rinkinys. Sartre'as, pabrėždamas išskirtinumą ir individualumą, protestuoja prieš modelio nelankstumą, schematizmą ir nepakankamumą. Aš dėl vienokių ar kitokių niuansų protestuočiau kaip ir jis, tačiau ne prieš modelį, o prieš tai, kaip jis naudojamas: tikint esant įgaliotą daryti ką tinkamas. Marxo genijus, jo besitęsiančios įtakos paslaptis remiasi tuo, kad jis buvo pirmasis, sukūręs tikrus socialinius modelius, kylančius iš istorinės ilgiosios trukmės. Suteikiant šiems modeliams išankstinį, automatišką statusą dėsnio, pritaikomo bet kurioje vietoje ir kiekvienoje visuomenėje turintį aiškinamąją jėgą, jie buvo sustingdyti jų paprastume. Todėl tik vedant juos [dėsnius] kintančiomis laiko srovėmis atgalios, išryškėtų jų audinys, nes jis yra tvirtas ir gerai išaustas, jis ir vėl be paliovos pasirodytų, tik jau niuansuotas, kartkartėmis išblukęs ar paryškintas egzistavimo kitų struktūrų, kurios būtų apibrėžiamos kitų taisyklių ir kitų modelių. Šitaip būtų apribota galingiausios pastarojo amžiaus socialinės analizės kūrybinė jėga. Tik ilgojoje trukmėje ji galėtų vėl atrasti jėgą ir jaunystę... Ar turėčiau pridurti, kad šiandieninis marksizmas man įkūnija vaizdinį pavojaus, tykančio visų socialinių mokslų, susižavėjusių grynosios būklės modeliu, modeliu dėl paties modelio?

Baigdamas norėčiau pabrėžti, kad ilgoji trukmė yra tik viena iš bendros kalbos tarp konkuruojančių socialinių mokslų galimybių. Esama ir kitų. Gerai tai ar blogai, tačiau aš parodžiau naujosios socialinės matematikos bandymus. Mane vilioja naujovės, tačiau seni dalykai, kurių triumfas ekonomikoje yra akivaizdus ir bene labiausiai išplėtotas iš visų žmogaus mokslų, nenusipelno tokio menko įvertinimo. Šioje klasikinėje srityje mūsų laukia neapbrėpti skaičiavimai, tačiau esama skaičiavimo komandų ir diena iš dienos vis tobulinamų skaičiavimo mašinų. Aš tikiu ilgųjų trukmių statistikų naudingumu, būtinybe pakreipti šiuos skaičiavimus ir tyrimus link su kiekviena diena vis tostančios praeities. Ne tik XVIII a., tačiau jau ir XVII a. ir net XVI a. Europa yra nusėta mūsų tyrimų. Neįtikėtino ilgumo statistika savo universalia kalba mums atveria kinų praeities gilumas⁴⁴. Be abejonės, siekdama aiškesnio pažinimo, statistika supaprastina, tačiau bet koks mokslas juda nuo sudėtingo link paprasto.

Vis dėlto nereikėtų pamiršti paskutinės kalbos, paskutinės modelių grupės, tiksliau tariant, būtinos kiekvienos socialinės tikrovės nuorodos į erdvę, kurioje ji egzistuoja. Užtenka tik paminėti geografiją ar ekologiją. Deja, bet geografija pernelyg dažnai galvoja apie save kaip pasaulį savyje. Šį kartą jai reikėtų Vidalio de La Blanche'o, kuris, užuot mąstęs laiko ir erdvės kategorijomis, mąstyti erdvę ir jos socialinę tikrovę. Tai priklauso bendroms žmogaus mokslų problemoms ir dėl to turėtų būti žengtas žingsnis geografijos tyrimuose. Žodis „ekologija“ sociologui reiškia tik būdą neminėti geografijos ir iš karto vikriai išsisukti ne tik nuo problemų, kurias iškelia erdvė, bet ir nuo tų, kurias išryškina

⁴⁴ O. Berkelbach, Van der Sprenkel, *Population Statistics of Ming China*, B.S.O.A.S., 1953; M. Rieger, „Zur Finanz- und Agrargeschichte der Ming-Dynastie, 1368–1643“, in: *Sinica*, [12], 1937, [p. 130–143; 235–252].

dėmesingas stebėjimas. Erdvės modeliai yra tie rėmai, kuriuose projektuojama ir, iš dalies, suprantama socialinė tikrovė. Šie modeliai yra taikytini visiems bet kokios trukmės procesams (ypač ilgosios trukmės) ir visoms socialinėms kategorijoms. Tačiau kažkokiu keistu būdu socialiniai mokslai juos ignoruoja. Aš dažnai galvojau, kad vienas iš Prancūzijos socialinių mokslų pranašumų būtent ir buvo Vidalio de La Blanche'o geografijos mokykla, kurios dvasios ir mokymo išdavystė liūdina. Būtina, kad iš savo pusės visi socialiniai mokslai suteiktų erdvės „[vis augančiai] žmogaus geografijos idėjai“⁴⁵, kaip to dar 1903 m. reikalavo Vidalis de La Blanche'as.

* * * * *

Būtų pravartu, jei šis straipsnis turėtų praktišką tikslą. Aš palinkėčiau, kad socialiniai mokslai laikinai liautųsi nepalaujamai diskutuoti apie jų tarpusavio ribas; apie tai, kas yra ir kas nėra socialiniai mokslai; apie tai, kas yra, o kas nėra struktūra... Verčiau jie stengtųsi išilgai mūsų tyrimų brėžti kelrodžius, jei tokių esama, žyminčius bendrus tyrimų orientyrus ir temas, kurios atvertų galimybę pasiekti suderinamumą. Šiuos kelrodžius aš pavadinčiau matematizavimu, nuoroda į erdvę, ilgąją trukmę... Tačiau man būtų smalsu sužinoti, ką pasiūlytų kiti specialistai. Todėl visiškai nebūtina nurodyti, kad šis straipsnis neatsitiktinai įdėtas *Débats et Combats* skyriuje. Jis siekia iškelti, bet ne išspręsti problemas. Peržengiant savo srities ribas, su jomis ir iš jų kylančiais akivaizdžiais pavojais susiduria kiekvienas iš mūsų, kurie nesame vienos ar kitos srities specialistai. Šis tekstas tėra kvietimas diskusijai.

⁴⁵ P. Vidal de La Blanche, [„La Géographie humaine. Ses rapports avec la géographie de la vie“], in: *Revue de Synthèse Historique*, 1903, [7], p. 239.